

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«Опір радянській каральній системі на прикладі блаженних новомучеників Української Греко- Католицької Церкви»

Виконала:

студентка 2 курсу, групи ЗМІ-21
спеціальності В9 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
“Історія та археологія”

Сокіл Юлія Назарівна

Керівник – доктор історичних наук,
професор Смирнов Андрій Іванович

Рецензент – кандидат історичних наук,
Корнійчук Любов Володимирівна

Робота допущена до захисту
(протокол № ____ засідання кафедри історії ім.
проф. М.П. Ковальського від ____ грудня 202_ року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Володимир МАРЧУК

Острог, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ГРЕКО-КАТОЛИКІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1940-Х – 1950-Х РОКАХ	11
1.1. Встановлення радянської влади та антирелігійна політика.	11
1.2. Ліквідація УГКЦ у Галичині після Львівського псевдособору 1946 р. .	18
1.3. Особливості ліквідація ГКЦ на Закарпатті.	24
Висновки до Розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. СПРОТИВ ДУХОВЕНСТВА УГКЦ РАДЯНСЬКІЙ РЕПРЕСИВНІЙ ПОЛІТИЦІ.....	30
2.1. Протидія радянській атеїстичній політиці Григорія Хомишина	31
2.2. Мучеництво Климентія Шептицького як символ спротиву радянським репресіям	37
2.3. Боротьба Теодора Ромжі з політикою «возз'єднання».....	46
Висновки до Розділу 2	53
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА БЕАТИФІКАЦІЯ НОВОМУЧЕНИКІВ УГКЦ ПІСЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	56
3.1. Легалізація діяльності УГКЦ в умовах відновлення незалежності України	57
3.2. Процес політичної реабілітації репресованих діячів УГКЦ	61
3.3. Беатифікація новомучеників: процес та значення для релігійної громади	69
Висновок до Розділу 3	75
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	85
ДОДАТКИ	94

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

Арх. – архімандрит

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби Безпеки України

єп. – єпископ

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

ККП – Кодекс канонічного права

ККСЦ – Кодекс канонів Східних Церков

митр. – Митрополит

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

о. – отець

РНП – Руська народна партія

РПЦ – Російська Православна Церква

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УГКЦ/ГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

УНО – Українська національна обнова

УПЦ – Українська Православна Церква

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії більшовиків України

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ВСТУП

Більшовики, котрі прийшли до влади після подій жовтневого перевороту у 1917 році, окрім хаосу, страху, невизначеності та знищення звичного порядку, принесли з собою також не нове, проте зовсім не надто поширене явище атеїзму. Це поняття вони впевнено просуvalи серед мас, закріплюючи доктринами соціалізму та нового порядку. До Другої світової війни нова влада майже повністю знищила центральну Церкву на території Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а саме – Російську Православну Церкву. Мета таких дій є очевидною – релігію сприймали як «опіум народу», який здатен впливати на ставлення простих людей до різних сфер життя. А це було «не на руку» більшовицькій тоталітарній системі, котра прагнула мати абсолютний контроль над своїм народом.

З приходом на західноукраїнські землі в 1944 р. радянська влада розпочала систематичну політику знищення релігійного життя на захоплених теренах. Основним ворогом чи об'єктом переслідувань стала Українська Греко-Католицька Церква, яка впродовж століть свого існування набула статусу духовного осередку та безумовного авторитету для значної частини населення Галичини й Закарпаття. Для радянського режиму вона становила не лише релігійний, але й культурний та політичний виклик, адже асоціювалася з національною свідомістю й європейською орієнтацією. У результаті було здійснено масові арешти священників та єпископів, закрито монастирі й храми, а також скликано собор (в подальшому він буде носити назву «псевдособор», через свою неканонічність та неправомірність) духовенства та мирян у Львові 1946 року, який мав на меті возз'єднати УГКЦ з відновленою РПЦ, або ж, як воно було на практиці – юридично «ліквідувати» та знищити Церкву, відокремити її від Апостольського Престолу, підпорядкувавши завербованим московським агентам в рясах.

Попри тиск та репресії, греко-католицьке духовенство й миряни не прийняли офіційної ліквідації, продовжуючи зберігати підпільну структуру та

чинити спротив на різних рівнях. Саме ці обставини створили умови для формування феномену новітніх мучеників. Найбільш промовисто цей опір проявився в долях і служінні конкретних пастирів, котрі стали символами віри й незламності. У цій кваліфікаційній роботі особлива увага приділяється лише трьом постатям, проте насправді новомучеників, які незламно відстоювали своє право на власну Церкву – десятки.

Єпископ Григорій Хомишин, відомий своєю послідовною позицією проти радянської атеїстичної політики, залишився прикладом пастирської відваги навіть у нелюдських умовах. Ігумен монастиря студитів Климентій Шептицький власним життям засвідчив готовність до самопожертви та служіння ближнім, що зробило його постать справжнім моральним авторитетом для вірян та духовенства. Єпископ Мукачівської єпархії Теодор Ромжа відкрито протистояв нав'язаній політиці «возз'єднання», за що був підступно вбитий радянськими спецслужбами. Подібні приклади свідчать, що Українська Греко-Католицька Церква виступала не лише духовним осередком, але водночас й силою, здатною чинити моральний спротив тоталітарній системі, котра нещадно нищила все, що суперечило чи ставило під загрозу її політику. Долі десятків замордованих священників та мирян стали невід'ємною частиною історії України, відображаючи драму і травму народу в умовах радянських репресій.

Відновлення незалежності України у 1991 р. створило передумови для очищення обмовлених імен репресованих священнослужителів і відновлення справедливості. Легалізація діяльності УГКЦ дозволила відкрито говорити про злочини радянської каральної системи та належно вшанувати пам'ять її невинних жертв. Важливим етапом цього процесу стала політична реабілітація єпископів і священників, а також їхня беатифікація, проголошена Католицькою Церквою. Для віруючої громади це мало не лише релігійне, але й культурне та національне значення, адже приклад новомучеників утвердив ідею духовної непохитності навіть у найважчі часи.

Актуальність дослідження: Проблема радянських репресій проти Української Греко-Католицької Церкви залишається однією з найболючіших тем

у вітчизняній історії XX століття. Ліквідація УГКЦ у 1946 р. була не лише актом політичного тиску, а й спробою позбавити українців важливого елементу їхньої ідентичності. У радянських документах цей процес подавався як «возз'єднання», однак насправді він супроводжувався масштабними арештами, катуваннями й жорстокими вбивствами представників духовенства та навіть простих мирян. Саме тому вивчення досвіду опору представників Греко-Католицької Церкви дозволяє не лише краще зрозуміти механізми функціонування тоталітарної системи, але й проаналізувати, як зберігалася релігійна та національна свідомість у часи переслідувань.

Звернення до постатей блаженних новомучеників має особливе значення, оскільки їхній приклад є свідченням того, що непохитна віра й моральні принципи здатні витримати найжорстокіші випробування. Їхня жертовність відображає не лише трагедію окремих осіб, а й колективний досвід усього українського народу в умовах тоталітаризму. У сучасному суспільстві, яке продовжує осмислювати власне минуле, такі приклади допомагають утвердити цінності свободи совісті, людської гідності та права на власний вибір. Дослідження цього питання важливе також і для міжконфесійного діалогу, адже історія переслідувань УГКЦ є частиною ширшого контексту релігійної політики радянської держави, котра не обмежувалася репресіями стосовно окремих конфесій.

Актуальність теми зумовлюється також тим, що процеси реабілітації та беатифікації репресованих духовних осіб тривають і досі. Їхнє вивчення сприяє формуванню об'єктивної історичної пам'яті та відновленню правди про події минулого. У контексті сучасних викликів, коли українське суспільство знову переживає загрози війни та насильства, досвід мучеників УГКЦ постає джерелом моральної сили та духовної єдності. Таким чином, дослідження опору радянській каральній системі через призму життя й жертовності новомучеників має вагоме значення не лише для історичної науки, але й для сучасного духовного і суспільного життя України.

Історія вивчення проблематики. Тема переслідування УГКЦ у

радянський період довгий час залишалася табуованою в офіційній історіографії СРСР. Радянські дослідники розглядали події 1946 р. виключно в контексті «возз'єднання з православною церквою», замовчуючи репресії проти духовенства та вірян. Будь-які згадки про підпільну діяльність УГКЦ були подані як «антирадянська агітація», а постаті її провідників як «вороги народу». Така тенденція зумовила суттєві прогалини у вивченні теми, які могли бути заповнені лише після відновлення незалежності України.

У діаспорі питання репресій проти УГКЦ та долі її духовенства висвітлювалося значно повніше. Українські емігрантські науковці й церковні діячі, зокрема Іван Хома, а також автори праць, що виходили під егідою Українського католицького університету в Римі, приділяли велику увагу темі підпільної Церкви та постатям мучеників. Значний внесок зробили й публікації мемуарного характеру, які дозволяли зберегти пам'ять про репресованих єпископів та священників.

З початку 1990-х рр. тема опору греко-католицького духовенства радянській владі поступово стала предметом уваги українських істориків та релігієзнавців. Дослідження Богдана Боцюрківа, о. Тараса Бублика, Світлани Гуркіної, Миколи Вегеша, Наталії Концур-Карабінович та ін., а також праці, видані в рамках діяльності Інституту історії Церкви Українського католицького університету, суттєво розширили науковий контекст. Окремі роботи були присвячені життю й мучеництву єпископів Теодора Ромжі, Григорія Хомишина та Климентія Шептицького, які стали символами духовного спротиву. Сьогодні ця проблематика активно розвивається, поєднуючи історичний, богословський та культурологічний підходи, що дозволяє комплексно оцінити значення подвигу новомучеників для Церкви та українського суспільства.

Об'єктом дослідження є опір духовенства Української Греко-Католицької Церкви радянській владі в повоєнний період.

Предмет дослідження діяльність блаженних новомучеників УГКЦ як приклад протистояння радянському репресивному апарату, їх ролі у збереженні релігійної та національної ідентичності.

Метою праці є висвітлення спротиву блаженних новомучеників УГКЦ радянській репресивній політиці та їх участі у збереженні релігійної ідентичності в умовах переслідувань.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

1. Дослідити ставлення радянської влади до релігії на західноукраїнських землях в 40-х – 50-х роках ХХ століття.
2. Проаналізувати політичні мотиви радянської влади для ліквідації релігійних спільнот, зокрема Української Греко-Католицької Церкви, та вплив цих мотивів на релігійне життя регіону.
3. Описати роль та наслідки «Інструкції № 58» для діяльності УГКЦ, зокрема обмеження свободи релігії та впровадження жорсткої репресивної політики щодо духовенства і вірян.
4. Дослідити протидію Григорія Хомишина радянській атеїстичній політиці, зокрема його намагання захистити УГКЦ та зберегти її релігійне і національне значення для західноукраїнських земель.
5. Розкрити значення мучеництва Климентія Шептицького як символу спротиву радянським репресіям, а також його вплив на моральну стійкість духовенства та вірян.
6. Проаналізувати боротьбу Теодора Ромжі з політикою “возз’єднання” з Російською Православною Церквою.
7. Визначити процес політичної реабілітації репресованих діячів УГКЦ в умовах незалежної України, зокрема заходи державних і церковних інституцій щодо відновлення історичної справедливості.
8. Охарактеризувати процес беатифікації новомучеників УГКЦ та його значення для релігійної громади, особливо у контексті відродження релігійної ідентичності та національної самосвідомості.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1945–2001 рр. Нижня межа обумовлена арештом митрополита Йосифа Сліпого та всіх греко-католицьких єпископів у Львові та Станіславові, а верхня – беатифікацією

новомучеників УГКЦ св. Іваном Павлом II (беатифікація Григорія Хомишина, Теодора Ромжі, Климентія Шептицького).

Методи дослідження.

- Описовий метод: Використовується для детального опису подій та процесів, пов'язаних із діяльністю блаженних новомучеників УГКЦ, їхнім спротивом радянській репресивній політиці та роллю в збереженні релігійної ідентичності.
- Метод критичного аналізу: Застосовується для глибокого аналізу джерел та історичних документів. Цей метод допоможе оцінити різні підходи та інтерпретації історичних подій, пов'язаних з репресіями УГКЦ, і відокремити факти від суб'єктивних оцінок або ідеологічних викривлень.
- Метод узагальнення: Дасть змогу узагальнити дані з різних джерел, виявити основні закономірності й тенденції у спротиві новомучеників радянській репресивній системі. Він також допоможе зробити висновки про загальні риси репресій щодо духовенства УГКЦ та способи їхнього спротиву.
- Метод синтезу: Використовується для інтеграції отриманих даних у єдине цілісне дослідження. Синтез інформації з різних джерел дозволить сформувати комплексне бачення проблеми та показати зв'язок між різними подіями, діями та процесами.
- Компаративний метод: Буде корисним для зіставлення форм і методів спротиву УГКЦ з іншими релігійними спільнотами, які стикалися з подібними репресіями. Це дозволить краще зрозуміти унікальність і загальні риси боротьби УГКЦ в умовах радянських переслідувань.
- Мікро-історичний метод: Зосереджується на вивченні конкретних життєвих історій окремих новомучеників, таких як Климентій Шептицький, Григорій Хомишин, Теодор Ромжа. Дозволяє дослідити їхній особистий досвід спротиву і мучеництва в контексті радянських репресій, що дасть глибше розуміння духовного спротиву на індивідуальному рівні.

- Статистичний метод: Використовується для кількісного аналізу даних про масштаби репресій проти УГКЦ та її духовенства. Цей метод допоможе проаналізувати статистику арештів, смертей, заслань та інших репресій, що дозволить оцінити обсяги переслідувань і втрат Церкви в той період.

Джерельну базу дослідження становлять офіційні документи Апостольського Престолу та Української Греко-Католицької Церкви, опубліковані архівні матеріали радянських органів влади, законодавчі акти та науково-документальні збірники.

До групи офіційних документів належать «Codice di Diritto Canonico», інструкція «Sanctorum Mater», постанови Синодів Єпископів УГКЦ (1989, 1992), пастирські послання та протоколи засідань Архиєпархияльних соборів 1940-1944 рр., що відображають діяльність УГКЦ у визначених хронологічних межах.

Важливу частину становлять опубліковані архівні матеріали. Зокрема: документи Львівського псевдособору 1946 р., збірники опублікованих архівних документів радянських органів державної безпеки: «Ліквідація УГКЦ (1939–1946)» у двох томах, «Хресною дорогою». Доповнюють базу видання серії «Реабілітовані історією», а також узагальнюючі праці, зокрема книга В. Сергійчука «Нескорена Церква», які дають змогу комплексно відтворити процес опору радянській системі та подальшої реабілітації і беатифікації мучеників УГКЦ.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на XXX науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» (Острог, 2025).

Структура дослідження побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається з вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ГРЕКО-КАТОЛИКІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1940-Х – 1950-Х РОКАХ

Повоєнний період у західноукраїнському регіоні позначився масштабними змінами, зумовленими встановленням радянської влади. Однією з ключових цілей радянської політики було послаблення впливу релігійних інституцій, які залишалися важливим духовним та культурним центром опору. Особливе місце серед них займала Українська Греко-Католицька Церква, яка не лише втілювала релігійну традицію, а й була символом національної ідентичності для багатьох українців.

Радянський уряд бачив у греко-католиках реальну загрозу своєму зміцненню, встановленню всебічного контролю над усіма сторонами суспільного життя, оскільки УГКЦ мала широкий соціальний вплив, підтримку серед інтелігенції та тісні стосунки з Апостольським Престолом. У зв'язку з цим, радянською владою було розроблено низку репресивних заходів, спрямованих на ліквідацію УГКЦ як організації, а також на штучне «возз'єднання» її вірян із структурами Російської Православної Церкви.

У цьому розділі розглядаються основні аспекти політики радянського уряду щодо Української Греко-Католицької Церкви, методи та інструменти її ліквідації, а також наслідки цих дій для релігійного та суспільного життя регіону у 40-50-х роках ХХ століття.

1.1. Встановлення радянської влади та антирелігійна політика.

Уперше західні області сучасної України були приєднані до Союзу Радянських Соціалістичних Республік ще у 1939 р. У радянській історичній науці цю подію тривалий час іменували «золотим вереснем». Внаслідок відступу

військ нацистської Німеччини, котрі анексували ці території влітку 1941 року¹, радянська влада поновлює своє панування в краї. Тобто, фактично, один окупаційний режим змінився іншим. Весну 1944 р. вважають початком повернення² Червоної армії, коли її солдати, переслідуючи нацистів, підійшли до східної Галичини. Вже знаючи більшовицьку політику та засоби забезпечення порядку, місцеві жителі стривожено очікували моменту відновлення режиму, про що у листі пише предстоятель УГКЦ, митрополит Андрей Шептицький³ (1865-1944): «Ця вістка сповняє страхом наших вірних. Всі інтелігенти, які впродовж цих останніх років кооперували з німцями, хоч би в спосіб найменш добровільний, є переконані, що вони наражені на певну смерть. [...] Втікачі чи евакуйовані з сіл, що їх зайняли большевики, оповідають, що большевики, негайно після вмаршування, вбивають всіх, кого оскаржать або заденунціюють, навіть фальшива, в будь-якій провині проти комунізму...»⁴.

Позиція Церкви щодо постулатів комуністичного режиму була доволі чіткою. ГКЦ впевнено можна розглядати опозиційною до радянської влади. Її представники різко критикували жорстокі каральні методи боротьби з інакодумцями чи особами, котрі вважалися політично невігідними для держави.

¹ Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви: у 2 т. / ред. Вегеш М. Ужгород, 2022. Т. 2. С. 29-30.

² У період з вересня 1939 р. по червень-липень 1941 р. тривала перша радянська військова окупації західноукраїнських земель. Більшовицька армія захопила території відповідно до «Таємного додаткового протоколу» до пакту Молотова-Ріббентропа, підписаним 23 серпня 1939 року між СРСР та нацистською Німеччиною. Згідно з цим протоколом, розподіл Польської держави між зацікавленими державами мав проходити по лінії річок Нарев, Вісла і Сян. У такому випадку, західна частина потрапляла під вплив Німеччини, східна – СРСР. Див.: Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів, 2005. С. 27.

³ Повне ім'я владика – граф Роман Марія Александер Шептицький. Перші чернечі обіти склав у 1888 році, тоді й прийняв чернече ім'я Андрей. 14 серпня 1892 р. склав вічні обіти, того ж року був висвячений єпископом у сан пресвітерства. Здобув науковий ступінь доктора права (1889 р.) та богослов'я (1894 р.). Вже у 1899 році став єпископом Станіславівським (сучасний Івано-Франківськ). Наступного року був призначений митрополитом Галицьким і у 1901 р. відбулася інтронізація, після чого став предстоятелем Української Греко-Католицької Церкви, митрополитом Галицьким та архієпископом Львівським. Див.: Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький: короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Львів: Місіонер, 1995.

⁴ Цит. за: Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності. Мюнхен, 1961. С. 21.

Яскравий приклад спротиву – благословення греко-католицькою єрархією на організацію та відправлення капеланів до дивізії СС «Галичина», створеної для озброєної протидії радянській армії у 1943 році⁵. Також варто зазначити, що духовенство УГКЦ, попри важкі обставини, завжди просувало та підтримувало ідею створення незалежної Української держави, що суперечило політиці СРСР. Проте вже 27 липня 1944 року Червона армія увійшла до м. Львів (перед цим розбивши дивізію СС «Галичина»), а до кінця року майже вся територія Галичини перейшла під другу радянську окупацію⁶.

Після відновлення сталінського режиму, комуністична партія розпочала широкомасштабний процес радянізації, як наслідок – ліквідацію будь-яких інституцій, які виявили чи могли виявити опір затвердженню тоталітарної держави. Попри це, греко-католицькі віряни та духовенство сподівалися на лояльне ставлення держави до Церкви. Щоб зрозуміти джерело таких настроїв, потрібно згадати про відновлення⁷ 8 вересня 1943 року єрархії Московського патріархату РПЦ. Цьому «відродженню» передували події 4 вересня 1943 року на дачі Сталіна, де очільник СРСР після розмови з митрополитом РПЦ Сергієм Страгородським (1867-1944) погодився з його бажанням провести синод, котрий востаннє збирався 1935-го. Митр. Сергій пояснював своє бажання канонічними мотивами, адже він очолював РПЦ 18 років як патріарший місцєблюститєль. Тож на соборі мали б обрати патріарха та дорадчий орган з 5-6 архієреїв. Синод дійсно відбувся і навіть було голосування, але цю подію можна вважати лише блюзнірством, а не канонічною подією, оскільки особу на місце патріарха було

⁵ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... С. 56.

⁶ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... С. 65.

⁷ Один з основоположних принципів ідеології радянської держави було дотримання принципів марксизму-леніннізму, а отже абсолютна ворожість до інших ідеологій. З цієї причини будь-яка інституція, яка мала доктрини, що відрізнялися від комуністичних та могли впливати на людей повинна була зникнути. Так, після лютневої революції 1917 року, для укріплення своєї влади більшовики розпочали політику войовничого атеїзму (назва походить від однойменного журналу, що публікувався з 1931 року). Як наслідок, у період Великого терору (1937-1938) діяльність РПЦ була зведена до мінімуму. Див. Бублик О. Політична доктрина войовничого атеїзму більшовицької держави і період становлення Радянської України в 20-30-і рр. XX ст. *Історичні записки*. 2012. № 36. С. 10-16.

вибрано тоді ж, 4 вересня⁸. Тож, спеціально створена Рада у справах РПЦ підпорядковувалася Наркомату Державної Безпеки, щоб забезпечити поширення політичної пропаганди серед мирян відновленої Церкви⁹. Таким чином, РПЦ стала своєрідним «рупором» радянської тоталітарної системи.

Тим не менш, варто наголосити, що спершу дійсно було більш лагідне ставлення, ніж під час першої окупації. Єпископат не турбували, священників, дияконів, семінаристів та інших служителів Церкви звільнили від військової служби. Окрім цього, продовжувала діяти Львівська Богословська Академія¹⁰ і Семінарія¹¹, діяльність яких більшовики заборонили у 1939 р., але німецька влада все ж дозволила відновити навчальний процес у 1941 році¹².

10 січня 1943 р. було видано інструкцію щодо оперативної роботи обласних управлінь Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС), згідно з якою передбачалося взяття на облік всіх представників духовенства, чи, відповідно до інструкції, «культу». Це аргументувалося тим, що: «німецькі загарбники, з ціллю політичного впливу на населення, широко розвинули релігійний рух, відкривши велику кількість церков, молитовних домів та сектантських общин, а де-не-де й монастирів. [...] На чолі єпархій окупанти поставили єпископів [...] і пресвітерів,

⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994. Кн. 1. С. 298-300.

⁹ Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви... Т. 2. С. 47-49.

¹⁰ Правовий статус УГКЦ був зафіксований конкордатом, укладеним між Апостольським Престолом та владою Польщі у 1925 році. Він дозволяв католицьким єпископам засновувати навчальні заклади, чим скористався кир Андрей. Так 6 жовтня 1929 р., за сприяння папи Пія XI (1857-1939), у Львові відбулося урочисте відкриття приватного навчального закладу – Богословської Академії. В академії навчання велося українською, латинською та польською мовами. Однак, польська влада відмовилася визнавати дипломи цього навчального закладу, тому план перетворити академію на національний університет не реалізувався, попри бажання кир Андрея. Див.: Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. С. 36. Кекош О. Освітні проекти митрополита Андрея Шептицького і виховання молоді. *Актуальні питання гуманітарних наук: Педагогіка*. 2014. № 10. С. 239.

¹¹ Духовна Семінарія у Львові була заснована 30 червня 1783 р. австрійським цісарем Йосифом II (1741-1790). Розпочала свою діяльність 1 листопада того ж року, на чолі з ректором о. Антіном Ангеловичем (1757-1814), який у 1808 р. став митрополитом Галицьким. На той час, загальна кількість семінаристів – 80 осіб. Див.: Світильник істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928-1929-1944 / упор. Сениця П.. Торонто-Чикаго, 1973. Ч. 1. С. 28-29.

¹² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... С. 64-65.

які чемно виконували всі їхні [німецькі] розпорядження»¹³. Опираючись на можливу співпрацю з нацистською владою, радянська тоталітарна машина розглядала всіх представників духовенства як зрадників та колабораціоналістів¹⁴.

Разом з тим, після відновлення влади комуністичної партії в Галичині, кир Андрея викликали до підполковника НКДБ, Сергія Даниленка (1898-1985), що був уповноваженим у справах релігії. Замість митрополита на зустріч-допит пішов о. Йосиф Сліпий¹⁵ (1892-1984), якого розпитували про політичні події та настрої у західноукраїнських землях, а також діяльність духовенства УГКЦ в часі німецької окупаційної влади. Окрім розвідування необхідної інформації, Даниленко намагався переконати владу Андрея офіційно висловити лояльність ГКЦ до влади СРСР, а натомість отримати урядове визнання Церкви. Провівши ще ряд допитів з греко-католицьким єпископатом, Даниленко надіслав доповідну записку радянському керівництву від 30 серпня 1944 р., в якій зазначив, що жодних активних дій для знищення УГКЦ не варто робити поки буде жити Шептицький¹⁶.

Усвідомлюючи всю складність політичної ситуації та хитке положення Церкви через атеїстичні настрої радянської влади, Галицький митрополит розумів, що варто піти на компроміс з урядом для забезпечення збереження та цілісності Церкви. 4 вересня 1944 р. під час проведення архиєпархіального собору митрополит підкреслив зміни в ставленні уряду до ГКЦ. На початку

¹³ Цит. за: Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки: у 2 т. / упор. Сергійчук М. Київ: Сергійчук М. І., 2006. Т. 1. С. 190-191 – перек. автора.

¹⁴ Ліквідація УГКЦ (1939-1946)... Т. 1. С. 189-193.

¹⁵ Церковна кар'єра Йосифа Сліпого розпочалася після повернення з російського полону Андрея Шептицького (перебував там протягом 1914-1917 рр., ув'язнений через виголошення проповіді у Волоській церкві, де підкреслив різницю між ГКЦ та РПЦ, що полягає в «державному православ'ї» РПЦ. Див.: Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Мюнхен: ВТ «Вернигора», 1947. С. 63.), коли той висвятив Йосифа на священника. Наступного року (1918) здобув науковий ступінь доктора богослов'я, після чого розпочав душпастирську працю. З 1922 року став професором Львівської семінарії, з 1926 р. – ректором (Див.: Гудзяк Б. Жити переможно: Школа Патріарха Йосифа Сліпого. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2024.). Ще під час першої радянської окупації Львова, за таємним проханням митр. Андрея, 25 листопада 1939 р. папа Пій XII (1876-1985) призначив о. Йосифа Сліпого коад'ютором Львівської архиєпархії.

¹⁶ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... С.67-69.

жовтня, за рекомендацією голови Ради в справах релігійних культів, Шептицький відправив делегацію до Москви з метою нормалізувати стосунки з радянським урядом. Проте надії на компроміс були марними, адже лист С. Даниленка, в якому він наголошує, що не варто проводити жодних акцій проти ГКЦ, доки митрополит буде жити, свідчить, про те що радянський уряд не збирався миритися з продовженням діяльності Церкви¹⁷ і виношував плани щодо її ліквідації.

Проте до середини осені 1944 року органи державної безпеки практично не проводили арештів клиру в Галичині, за винятком двох осіб. Колишнього ректора Кременецької духовної семінарії ув'язнили за звинуваченням у співпраці з німецькою владою¹⁸. Вже 18 жовтня того ж року Народний комісаріат державної безпеки (далі – НКДБ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) видав директиву про активізацію оперативної роботи. Тобто йшлося про пришвидшення виконання завдань поставлених у інструкції від 10 січня 1943 року. Рушієм для загострення уваги до УГКЦ став нелегальний, на думку більшовиків, зв'язок з Ватиканом, до якого також додалися неприємні настрої проти радянської держави та ворожі підступи греко-католиків¹⁹. Окрім того, перший секретар Львівському обкому Комуністичної партії більшовиків України та голова обласної ради доповідали Микиті Хрущову (1894-1971), який на той час займав посаду голови Ради народних комісаріатів УРСР, про ситуацію в Церкві і довкола неї.

¹⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... С. 69-70.

¹⁸ Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М. Львів: Місіонер, 2006. С. 120.

¹⁹ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. Кокін С., Сердюк Н., Сердюк С.; ред. Сергійчук В. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 360-363.

1 листопада 1944 року через ускладнення після хвороби помирає Галицький митрополит Андрей (Шептицький). 5 листопада відбувся похорон на який прийшли десятки тисяч людей з різних куточків Галичини. Чин похорону очолив митрополит Йосиф Сліпий, котрий негайно перебрав на себе обов'язки керівництва митрополією. Разом з новим очільником УГКЦ у похоронній відправі брали участь також єпископи інших церков: католицької польської, православної та вірменської, загалом 30 єпископів та сотні священників. Як засвідчують дослідники, зокрема о. д-р Юрій Федорів, цей похорон був першим в історії, коли архиєрея ГКЦ хоронили чотири офіційні представники різних Церков²⁰. Так само, під час процесії були присутні представники влади, зокрема М. Хрущов та працівники НКДБ.

На шляху боротьби з Церквою, радянські спецслужби використовували різноманітні методи, але найефективніший і такий, що залишав найменше слідів від зовнішнього втручання – розвалити її зсередини. Тому було прийнято рішення про вербування агентів безпосередньо з духовенства УГКЦ. Ще з часу першої радянської окупації Галичини у 1939-1941 рр., більшовики збирали інформацію про священників, проводили «бесіди» і підбирали найбільш відповідних на цю роль. Одним з кандидатів став відомий церковний діяч – о. Гавриїл Костельник (1886-1948).

Цікавим є те, що Костельник неодноразово відкрито зазначав, що не підтримує політику більшовицької влади, особливо щодо релігії, і не буде радянським агентом навіть під страхом смерті. У розмовах з підісланими до священника агентами, він висміював бажання радянської влади знищити релігію. Критикував радянську армію і систему освіти, але попри це керівництво НКДБ продовжувало вербування священника як ідеолога протипапського руху²¹ в середині Греко-Католицької Церкви через його ідею створити незалежну Українську Церкву²².

²⁰ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Лондон: Українська Видавнича Служба, 1967. С. 293-294.

Новий митрополит намагався знайти компроміс з більшовицькою владою, тому 19 грудня 1944 р. до Москви відбула делегація греко-католиків, до якої входив Гавриїл Костельник. 23 грудня того ж року вони зустрілися з митрополитом РПЦ Алексієм (1877-1970). Отець Гавриїл був захоплений особою місцеблюстителя, наголошував на важливості розриву стосунків з Апостольським Престолом, адже український народ є ближчим до Сходу²³. Очевидно цей факт остаточно переконав кадебістів у корисності його особи для виконання поставленого перед ними завдання – знищення незалежної Церкви.

1.2. Ліквідація УГКЦ у Галичині після Львівського псевдособору 1946 р.

Важливим етапом на шляху ліквідації УГКЦ став Львівський псевдособор 1946 р. Підготовка до нього була достатньо тривалою і копіткою, включала різні способи і методи: починаючи від агітації, закінчуючи шантажем та примусом. Діяльність «Ініціативної групи з возз'єднання Греко-Католицької Церкви з

²¹ Отця Гавриїла особливо цікавила тема Берестейської унії 1596 року. Він вивчав проблеми, які стосувалися постановки латинських та візантійських богослужбових обрядів. Свої висновки з цього дослідження він описав в праці *Нова доба нашої Церкви*. В цій статті Г. Костельник аналізує історичні події і фактори, що спричинили укладення Берестейської унії. Він каже, що це був лише формальний, теоретичний договір, який підкріплювався тільки узгодженням догматичних відмінностей. В цій унії Захід мав вищість над Сходом, наслідком чого є нерівність між Церквами. Вихід з такої ситуації священник бачив у «реставрації старої Візантії» шляхом створення нової ідеї унії, яка у 1596 р. була укладена вимушено, через складні обставини. Автор наголошував на важливості викорінення асиміляції, яка сталася через латинізацію традицій ГКЦ. Богослова турбують масштаби впливу Західної Церкви на обрядовість Греко-Католицької Церкви. Через домінуюче положення латинської традиції з'явилася велика кількість запозичень, які автор вважає зайвими і насадженими. Наприклад, облаштування храмів (латинські престולי і їх прибрання, статуї, стиль образів), літургійні зміни, спеціальні почитання і звичаї, прийняття канонічного права Західної Церкви. У статті *Нова доба нашої Церкви* можна також виділити два основних завдання ГКЦ, які є важливими для Костельника. Перше – це збереження історичної ідентичності, що полягає в поверненні до первинного обряду і допоможе тримати Церкву у єдності. Друге – об'єднання всіх католиків східного обряду. Див. Костельник Г. *Нова доба нашої Церкви*. Львів 1926.

²² Веденєєв Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины...». *Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник (1939-1948 рр.)*. *Сторінки воєнної історії України*. 2016. № 18. С. 125.

²³ Веденєєв Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины...»... С. 133-136.

Руською Православною Церквою» була надзвичайно вигідна для радянського уряду, через те, що їхній план, фактично, здійснювався руками самого греко-католицького духовенства.

Сигналом до дій проти Греко-Католицької Церкви була стаття «З хрестом чи ножем?», опублікована у газеті «Вільна Україна» 8 квітня 1945 року. Автор-комуніст Ярослав Галан (1902-1949), що писав під псевдонімом Володимир Росович, був таємним агентом радянських спецслужб. Стаття, як вважають дослідники, написана під кураторством Сергія Каріна-Даниленка, мала на меті підштовхнути вірян УГКЦ до переходу в православ'я, натякаючи на «спасіння» через приєднання до РПЦ і обіцяючи звільнення від «гніту» з боку Заходу²⁴.

Через кілька днів, 15 березня, було затверджено «Інструкцію №58», яка передбачала повне знищення ГКЦ. Одним із завдань було створення Ініціативної групи з греко-католицького духовенства, що мала сприяти об'єднанню Греко-Католицької Церкви з РПЦ. Згідно планів НКДБ, очолити групу мав Гавриїл Костельник²⁵. У цій ж «Інструкції» було розпорядження про арешт єрархів ГКЦ, що відбувся вже вночі з 11 на 12 квітня. Станом на 21 квітня 1945 р. радянськими органами державної безпеки у Львівській області було заарештовано: митрополита Йосифа Сліпого, 4 єпископи, 50 священників, 2 деканів, 3 семінаристи, 5 мирян. Було проведено обшук на Святоюрській горі, після чого конфісковано митрополичий архів і бібліотеку митрополита А. Шептицького. Також обшуки провели в Богословській Академії, семінарії і дяківській школі – їх одразу ж закрили. Затримали 259 студентів, яких пізніше відправили в призовні пункти військкоматів²⁶.

12 квітня 1945 р., після масового арешту єпископату ГКЦ, відбулася чергова зустріч Костельника з Сергієм Каріним-Даниленко, під час якої останній, застосовуючи психологічний тиск, вимагав у о. Гавриїла створити Ініціативну

²⁴ Козак О. Львівський псевдособор 1946 року: історія спецоперації «руського міра» URL: <https://ugcc.ua/data/lvivsky-psevdosobor-1946-roku-istoriya-spetsoperatsiy-russkogo-mira-4781/> (останній перегляд: 10.01.2025).

²⁵ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... С. 89-91.

²⁶ Там само. С. 100.

групу і підготувати звернення до греко-католицького духовенства, де унія буде проголошена зрадою українському народу. Під тиском, Костельник «визнав» своє бажання очолити план «возз'єднання»²⁷. Так, 31 травня до складу Ініціативної групи, окрім Гавриїла Костельника увійшли Михайло Мельник (1903-1955), генеральний вікарій південно-східних деканатів Перемишльської єпархії, та Антоній Пельвецький (1897-1957), декан Копичинецького деканату Станіславівської єпархії²⁸.

28 травня 1945 року було надіслано 2 листи з підписами членів групи. Перший був звернений до Ради Народних Комісарів (далі – РНК) УРСР з проханням узаконити діяльність «Ініціативної групи». У зверненні унія характеризується, як замаскована спроба тодішньої влади знищити спадщину Київської Русі. Вона мала б спричинити повну асиміляцію і окатоличення українців, які належали до уніатської церкви. Згідно документу, процес латинізації і насадження ненависті до православ'я в Церкві тривав аж до приходу більшовиків у 1944 р. Хоча, на початку, духовенство УГКЦ мало побоювання через атеїстичну політику радянського уряду, але згодом вони зрозуміли, що страхи були марними²⁹.

У документі висвітлюється «загальне» хороше ставлення до більшовицької влади у трьох єпархіях, котрі представляли Костельник, Мельник і Пельвецький (Львівська, Перемишльська, Станіславівська). А оскільки відбувся арешт єпископату (про який не згадується в листі), Церква була без чинної верхівки. Через це вищезгадані священники утворили «Ініціативну групу з возз'єднання УГКЦ з РПЦ», яка мала очолити ГКЦ³⁰.

Другий лист, відправлений 28 квітня – до духовенства Греко-Католицької Церкви в західних областях України. Документ не відрізняється від

²⁷ Веденєєв Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины...». С. 139-141.

²⁸ Козак О. Львівський псевдособор 1946 року... URL: <https://ugcc.ua/data/lvivskyu-psevdosobor-1946-roku-istoriya-spetsoperatsiy-russkogo-mira-4781/> (останній перегляд: 10.01.2025).

²⁹ Ліквідація УГКЦ (1939-1946)... Т. 2. С. 743-748.

³⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946)... Т. 2. С. 743-748.

попереднього, за винятком адресатів та мети написання – заклик до греко-католицького духовенства пристати на сторону «Ініціативної групи», тобто підтримати возз'єднання з РПЦ. Варто зазначити, що у цьому зверненні автори апелюють до більшої кількості історичних фактів, які могли б розкрити негативний аспект латинізації з сторони Риму і користь від дій московської влади і її наступників – Російської імперії та СРСР. Цими листами було оголошено фактичний початок існування «Ініціативної групи»³¹.

Ідея повної ліквідації Греко-Католицької Церкви здійснювалася поступово. Після першого етапу – арешту єпископату, відбувалися бесіди з впливовими священниками з метою їх вербування. В розмовах брали участь співробітники НКДБ та члени «Ініціативної групи». Як наслідок, значна частина кліру підтримала ідею переходу до РПЦ та подали відповідні заяви на розгляд. Завдяки цим агітаціям вдалося досягти значного впливу і вже у вересні 1945 р. «Ініціативна група» могла скликати наради духовенства, щоб підштовхувати до переходу у православ'я. На цих зборах Костельник виступав з промовами про історичний контекст виникнення унії, різноманітні вади Західної Церкви та переваги возз'єднання з РПЦ.

Процес «канонічного» возз'єднання Греко-Католицької Церкви з Російською Православною Церквою розпочався 8 березня 1946 р. о 10 год. 30 хв., після прибуття запрошених делегатів до собору Св. Юра³². Згідно зі звітом соборної мандатної комісії, на подію було запрошено³³ 225 священників (прибуло 216), які належали до «Ініціативної групи», а також 22 делегатів-мирян (прибуло 19) з трьох єпархій: Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станіславівської³⁴.

Першим з доповіддю виступив єпископ Антоній Пельвецький. В ній йшлося про діяльність «Ініціативної групи» від початку її формування. Також він описав причини важливості переходу у православ'я, одна з яких – це повернення до свого коріння, яке стало можливим через об'єднання всіх етнічних

³¹ Ліквідація УГКЦ (1939-1946)...Т. 2. С. 743-748.

³² Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава... С. 143.

³³ Див. додаток А. 1.

³⁴ Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946 р. Львів 1946. С. 53.

українських земель під владою СРСР. Цікаво те, як радикально Пельвецький висловлюється про ув'язнених єпископів УГКЦ: «Наш митрополит і єпископи Греко-Католицької Церкви не зрозуміли свого призначення, не виправдали довір'я, яким Церква наділила їх, а навпаки, поставили Церкву під удар»³⁵.

Наступний доповідач, о. Гавриїл Костельник, оголосив доповідь «Про мотиви возз'єднання УГКЦ з РПЦ», яку можна вважати найважливішою з-поміж інших. Основна мета доповіді – показати Ватикан у негативному світлі, посиляючись на історичні та богословські факти. Отець Гавриїл впевнено наголошував, як і неодноразово до того, що Берестейська унія, використовувалася Ватиканом для викорінення православної традиції. На його думку, повернення вірян ГКЦ до православ'я є обов'язковим, адже східний обряд був поширеним ще серед населення Київської Русі³⁶.

Після виступу Гавриїла Костельника розпочалась «дискусія». Її учасники були визначені заздалегідь, а їх доповіді, очевидно, також вже були редаговані. Варто зазначити, що майже всі з доповідачів (І. Лоточинський, Й. Маринович, Й. Ванчицький, І. Іваньо, Г. Закаляк, Й. Гривнак) дотримувалися плану та підтримували пропозиції висловлені А. Пельвецьким і Г. Костельником. Вирізнялися своєю позицією лише миряни С. Щурко, П. Дурбак, а також священник В. Лесюк, який запропонував перенести ухвалення остаточного рішення про возз'єднання з РПЦ на іншу дату. Після цієї зауваги о. Костельник припинив обговорення³⁷.

Наступним кроком було голосування, яке відбувалося у відкритому форматі – підняттям рук. За присутніми пильно наглядали співробітники НКДБ та об'єктиви камер, які фіксували події³⁸. В зв'язку з психологічним тиском та відсутністю можливості прийняття добровільного рішення, делегати

³⁵ Львівський Церковний Собор: документи й матеріали 1946-1981. Львів: Видання Патріаршого Екзарха всієї України Митрополита Київського і Галицького, 1984. С. 71.

³⁶ Львівський Церковний Собор... С. 77-86.

³⁷ Вегеш М. У соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви. Одеса 2022. С. 502.

³⁸ Вегеш М. У соборі Святого Юра... С. 503.

проголосували «одноголосно» за ухвалу: відкинення постанови Берестейського Собору, ліквідація унії, відокремлення від Ватикану і повернення до православ'я³⁹.

Перший день роботи собору закінчився о 16 год. 30 хв. Після шести годин «обговорень» УГКЦ було офіційно скасовано. Наступного дня, 9 березня, на соборі було підняте питання церковно-канонічного оформлення переходу у лоно РПЦ. 10 березня відбулася урочиста Архиєрейська Божественна Літургія у соборі Св. Юра⁴⁰, яка мала підкреслити важливість подій Львівського собору⁴¹.

Проте, попри рішення собору, темпи переходу в РПЦ були набагато нижчим, ніж очікувала влада. На кінець 1946 року у РПЦ перейшли тільки 1111 (47%) священників ГКЦ: Львівська єпархія – 532, Перемиська – 203, Станіславська – 277. Щодо монаших спільнот, то навіть через кілька років після проведення собору у Львівській області продовжували існувати три монастирі⁴².

Проте психологічний тиск з боку радянських органів державної безпеки, постійні репресії, перевірки та ув'язнення унеможливлювали активну діяльність на парафіях ГКЦ. Тому Церква перейшла у підпілля, але навіть в таких умовах, духовенство та миряни намагалися зберегти свої традиції та стійко витримували переслідування. Так на парафіях, де не було священників через ув'язнення, люди збиралися на молитви самостійно. До них могли таємно приїздити інші духівники, яким влада забороняла офіційно відправляти Літургії. Причиною такої заборони, очевидно, була відмова від возз'єднання з РПЦ⁴³.

Масовими силовими і пропагандистськими методами у православ'я

³⁹ Сергійчук В. Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ: Дніпро, 2001. С. 109.

⁴⁰ Див. додаток А. 2.

⁴¹ Литвиненко М. Постать Г. Костельника в контексті ліквідації УГКЦ на псевдособорі 8-10 березня 1946 року. *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир». Богослов'я: Зб. наук. праць.* 2020. № 15. С. 83.

⁴² Кияк С. Львівський псевдо-собор 1949 року: історично-канонічна ретроспектива і наслідки для УГКЦ. *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир». Богослов'я: Зб. наук. праць.* 2016. № 9. С. 15.

⁴³ Собор «під омофором» НКДБ: як ліквідовували УГКЦ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/jak-likvidovuvaly-uhkc/31139331.html> (останній перегляд: 20.12.2024).

навернулося близько 4 млн. греко-католиків, а в користування РПЦ було передано близько 2500 храмів ГКЦ. До 1950 р. вдалось ліквідувати всі 5 єпархій і арештовати всіх владик. Серед всіх греко-католицьких єпископів на волі залишився лише Іван Бучко (1891-1974)⁴⁴.

1.3. Особливості ліквідація ГКЦ на Закарпатті.

На початку XX століття Закарпаття перебувало у складі Австро-Угорщини. З 1918 перейшло до складу Чехословаччини, а після 1939 року опинилося під угорською окупацією⁴⁵. Радянська влада закріпила свої позиції на території сучасного Закарпаття 28 жовтня 1944 року. 29 червня 1945 р. підписано радянсько-чехословацький договір, відповідно до якого, край увійшов до УРСР. А вже у січні 1946 року було створено Закарпатську область⁴⁶.

На момент приєднання регіону до СРСР Греко-Католицька Церква була домінуючою конфесією в Закарпатті. УГКЦ мала не лише релігійний, а й соціальний вплив, адже відігравала важливу роль у культурному та освітньому житті регіону. У структурі церкви діяло понад діяли 463 греко-католицькі церкви і 88 – православних⁴⁷.

Ліквідація ГКЦ на Закарпатті була частиною загальної антицерковної політики СРСР. Радянський Союз прагнув знищити релігійні організації через репресії, дискредитацію та ідеологічний тиск. Радянська влада розглядала церкву як інструмент Ватикану, який міг заважати утвердженню комуністичної ідеології. Першим кроком у боротьбі з ГКЦ стало усунення її керівництва.

⁴⁴ Концур-Карабінович Н. Початки підпілля УГКЦ. *Добрий Пастир*. 2018. № 12-13. С. 413.

⁴⁵ Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 3: Е-Й. Київ: «Наукова думка», 2005. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraine (останній перегляд: 27.01.2025).

⁴⁶ Козак О. УГКЦ на Закарпатті: Ліквідація василіанських монастирів комуністичною владою (частина V). URL: <https://ugcc.ua/data/ugkts-na-zakarpatti-likvidatsiya-vasylianskyh-monastyriv-komunistychnoyu-vladoyu-chastyna-v-4896/> (останній перегляд: 09.01.2025).

⁴⁷ Козак О. УГКЦ на Закарпатті... URL: <https://ugcc.ua/data/ugkts-na-zakarpatti-likvidatsiya-vasylianskyh-monastyriv-komunistychnoyu-vladoyu-chastyna-v-4896/> (останній перегляд: 09.01.2025).

Отримавши підтримку нової влади, починаючи з грудня 1944 по січень 1945 православні відібрали в Мукачівської греко-католицької єпархії близько 50 церков⁴⁸. Такі події були зумовлені діями представників православної єпархії Мукачівсько-Пряшівської єпархії. 7 грудня православна делегація вирушила до Москви, щоб передати особисто Йосифу Сталіну (1878-1953) звернення про антирадянську позицію єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі (1911-1947), який спростував участь у публічному виступі, де «підтримував» ідею приєднання Закарпаття до УРСР. Разом з тим, делегація висловила підтримку радянській владі та попросила допомоги у вилученні земельних ділянок та будинків, що належать УГКЦ⁴⁹. Після цього й почався наступ на Мукачівську єпархію руками уповноваженого у справах культів на території Закарпатської України – Петра Лінтура (1909-1969).

Як наслідок, наприкінці 1944 року почалися переслідування греко-католицького духовенства, після відмови єпископом Теодором підписати документ про приєднання закарпатських земель до складу СРСР. У період із 1946 по 1949 рік багато греко-католицьких священників були заарештовані та звинувачені у шпигунстві, антирадянській діяльності, або зв'язках із нацистами. Їх могли депортувати до таборів ГУЛАГу чи під тиском примушувати до співпраці з радянськими органами державної безпеки. Водночас, радянська влада почала активно підтримувати Російську Православну Церкву, яка стала інструментом реалізації політики «возз'єднання»⁵⁰.

Найбільш трагічною подією для УГКЦ в Закарпатті, у цьому періоді, була раптова смерть єпископа Теодора Ромжі у 1947 році. Вона стала наслідком замаху, що був організований радянськими спецслужбами. Спершу єпископа намагалися вбити під час нападу на його екіпаж, а згодом добили в лікарні,

⁴⁸ Козак О. УГКЦ на Закарпатті... URL: <https://ugcc.ua/data/ugkts-na-zakarpatti-likvidatsiya-vasylianskyh-monastyriv-komunistychnoyu-vladoyu-chastyina-v-4896> (останній перегляд: 09.01.2025).

⁴⁹ Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949). *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2014. № 2. С. 471.

⁵⁰ Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб, 1944-1949. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2018. С. 55-58.

застосувавши отруту. Його кончина стала сигналом до початку активних репресій проти духовенства та вірян⁵¹.

28 червня 1949 року група з 35 священників, які перейшли на православ'я, оголосила про скасування Ужгородської унії 1646 року. Ця подія формально ознаменувала «возз'єднання» ГКЦ із РПЦ. Радянська пропаганда активно використовувала цей крок для демонстрації добровільного повернення греко-католиків до православ'я. Насправді ж процес був супроводжений сильним тиском на духовенство та парафіян. Священникам, які відмовлялися від переходу до РПЦ, погрожували арештом, депортацією або конфіскацією майна⁵².

Ліквідація василіанських монастирів стала ключовим етапом репресій. Монастирі, які раніше були важливими духовними та культурними центрами, закривалися, а їхнє майно конфісковувалося. Наприклад, Імстичівський монастир був одним із тих, хто відмовився визнати акт «возз'єднання». Ченців монастиря переслідували, а його діяльність була припинена⁵³. Варто зазначити, що на момент захоплення території Закарпаття більшовиками монастир мав у користуванні: 50 га землі, чотири пари коней, корови, кози, реманент та великий сад. Усе майно забрали у 1945 р., а у 1947 р. приміщення перетворили у в'язницю для василіан з усієї провінції Святого Миколая⁵⁴.

Разом із репресіями проводилася широка ідеологічна кампанія, спрямована на дискредитацію УГКЦ. У пресі публікували матеріали, які звинувачували церкву у співпраці з нацистами під час війни, шпигунстві на користь західних держав та антирадянській діяльності. Радянська влада поширювала інформацію про «історичну справедливість» повернення до православ'я, намагаючись

⁵¹ Ліквідація УГКЦ на Закарпатті... С. 146-150.

⁵² Мороз В. Віра супроти системи: як греко-католики вберегли давній монастир за СРСР. URL: https://risu.ua/vira-suproti-sistemi-yak-greko-katoliki-vberegli-davniy-monastir-za-srsr_n80260 (останній перегляд: 27.01.2025).

⁵³ Мороз В. Віра супроти системи... (останній перегляд: 27.01.2025).

⁵⁴ Мороз В. Імстичово: монастир святого архистратига Михаїла. URL: https://risu.ua/imstichovo-monastir-svyatogo-arhistratiga-mihajila_n58372. (останній перегляд: 03.02.2024).

створити видимість підтримки цієї політики населенням⁵⁵. Ідеологічна кампанія також включала масові збори й мітинги, на яких священники, що перейшли до РПЦ, публічно засуджували «злочини» Ватикану та прославляли радянський уряд. Водночас ті, хто залишався вірним УГКЦ, змушені були вести діяльність у підпіллі.

Офіційна ліквідація ГКЦ на Закарпатті в 1949 році мала далекосяжні наслідки для релігійного життя регіону. Храми греко-католицької громади передавалися РПЦ або закривалися, а духовенство зазнавало переслідувань. Багато вірян, які залишалися вірними ГКЦ, збиралися на богослужіння таємно, наражаючись на небезпеку арешту. Попри офіційну ліквідацію, підпільна Греко-Католицька Церква продовжувала існувати завдяки самовідданості духовенства та мирян.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи було детально проаналізовано як у процесі встановлення радянської влади на західноукраїнських землях розгорталася боротьба проти Української Греко-Католицької Церкви. Дослідження охоплює три важливі аспекти цього процесу: загальну антирелігійну політику радянського режиму, ліквідацію УГКЦ після Львівського псевдособору 1946 року та специфіку цих процесів на Закарпатті.

Поширення комуністичної влади на західних територіях сучасної України після Другої світової війни супроводжувалося не лише політичною, але й ідеологічною експансією, метою якої було повне підкорення та асиміляція місцевих громад. Державна політика, що значною мірою опиралася на атеїстичну ідеологію, започаткувала системну антирелігійну кампанію, спрямовану на знищення будь-яких релігійних організацій, що не підкорялися централізованій

⁵⁵ Терещук Г. 75 років тому на псевдособорі у Львові Сталін ліквідував Українську греко-католицьку церкву. Хроніка «невдалої імпрези». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidpillya-psevdosobor-likvidatsiya-uhkc/31135399.html> (останній перегляд: 27.01.2025).

комуністичній ідеології. Під час цього процесу особливу увагу було приділено саме Українській Греко-Католицькій Церкві, що стала головним об'єктом нападів у західних областях.

Політика радянської влади передбачала не тільки фізичну ліквідацію представників духовенства, але й проведення ідеологічної роботи серед населення. Для цього використовувалися численні методи: від відкритих репресій до пропагандистських кампаній, спрямованих на дискредитацію релігійних інститутів. Представники урядових структур намагалися представити УГКЦ як інституцію, яка була на стороні окупантів під час війни, що мало на меті створення образу церкви як ворога народу.

Одним з ключових етапів ліквідації УГКЦ в Україні став Львівський псевдособор 1946 року, який став формальним приводом для скасування церкви та її об'єднання з Руською православною церквою. Цей процес був ініційований радянським урядом і мав на меті не лише розірвати історичний зв'язок українців з Католицькою Церквою, але й забезпечити контроль за релігійними практиками на території західної України.

Псевдособор, який відбувся під тиском влади, не мав ширшої підтримки серед духовенства та мирян. Багато священників відмовилися від участі в цьому заході або намагалися саботувати його рішення. Проте, попри відсутність легітимності, радянський режим провів масштабну кампанію із фізичного знищення церкви, вилучення її майна, а також залякуванням священників та мирян.

Особливості ліквідації УГКЦ на Закарпатті пов'язані з певними територіальними, культурними та політичними відмінностями цього регіону. Закарпаття, яке до 1945 року перебувало під угорським контролем, після приєднання до СРСР опинилося в умовах, де радянська влада ще тільки формувала свою політичну та ідеологічну владу. Ці фактори визначили специфіку боротьби з УГКЦ в регіоні.

У порівнянні з іншими західноукраїнськими областями, ліквідація УГКЦ на Закарпатті розпочалася дещо пізніше, однак методи боротьби були не менш

жорстокими. Протягом цього процесу значну роль відігравали як традиційно сильні комуністичні осередки, так і національні відмінності, які намагалася використати радянська влада для створення розколів серед населення. Специфіка ліквідації полягала також у значній підпільній діяльності духовенства та вірян, які зберігали свою релігійну ідентичність і продовжували діяти в умовах суворих репресій.

Аналіз першого розділу роботи дозволяє зробити висновок, що ліквідація УГКЦ в західних областях України, зокрема на Закарпатті, була складним і багатограним процесом, що охоплював не лише насильницьке знищення релігійних інституцій, але й спрямовану на розкол і підкорення релігійної свідомості населення. Політика радянської влади, що передбачала фізичну ліквідацію духовенства, заборону церковної діяльності та насильницьке об'єднання з Російською православною церквою, стала основною формою боротьби з УГКЦ. Особливості цього процесу на Закарпатті виявилися у більш пізньому початку ліквідації, а також в активному підпільному спротиві як з боку духовенства, так і мирян. Тому, попри офіційну ліквідацію, релігійне життя в регіоні продовжувалося у прихованій формі, що стало важливим аспектом для подальших досліджень опору церкви радянському режиму.

РОЗДІЛ 2

СПРОТИВ ДУХОВЕНСТВА УГКЦ РАДЯНСЬКІЙ РЕПРЕСИВНІЙ ПОЛІТИЦІ

Після завершення Другої світової війни радянська влада розпочала активну фазу ліквідації Української Греко-Католицької Церкви, вбачаючи в ній загрозу для ідеологічної монополії комуністичного режиму. Оскільки ГКЦ відігравала значну роль у національно-культурному житті українців, її збереження означало підтримку традиційної релігійності, історичної пам'яті та національної ідентичності, а це суперечило політиці радянзації. Особливе занепокоєння у влади викликали тісні зв'язки Церкви з Апостольським Престолом, що посилювало підозри щодо її «антирадянської» діяльності. Внаслідок цього радянська влада вдалася до системних репресій, спрямованих на фізичне та моральне знищення УГКЦ як релігійного інституту.

Одним із ключових методів боротьби з УГКЦ стала кампанія примусового приєднання греко-католиків до Російської Православної Церкви, яка була під повним контролем держави. Влада організовувала арешти таємних богослужінь, ліквідовувала церковні установи, примусово виселяла та ув'язнювала духовенство, використовуючи залякування, шантаж і фізичне насильство. Багато священнослужителів опинилися у в'язницях та таборах ГУЛАГу, де чимало з них загинули. Попри це, духовенство та миряни не скорилися, розгорнувши широкий рух спротиву, який набув як відкритих, так і підпільних форм.

Духовенство УГКЦ діяло в умовах суворих переслідувань, організовуючи таємні літургії, релігійні зустрічі, поширюючи підпільну літературу та підтримуючи віруючих. Деякі священники прийняли мученицьку смерть, демонструючи відданість своїй вірі та пастві. Водночас значну роль відігравали миряни, які, ризикуючи власним життям, переховували духовенство, допомагали зберігати релігійні святині та переписували богослужбові книги.

У цьому розділі розглядаються форми та масштаби спротиву духовенства УГКЦ радянській репресивній політиці, а також аналізується внесок окремих

осіб у боротьбу за збереження віри. Зокрема, буде висвітлено діяльність єпископа Григорія Хомишина, який неодноразово піддавався переслідуванням за свою принципову позицію; архімандрита Климентія Шептицького, що став одним із символів духовного опору радянському режиму; єпископа Теодора Ромжі, котрий активно протистояв політиці підпорядкування Греко-Католицької Церкви Москві та став жертвою політичного вбивства. Розгляд цих прикладів дає змогу глибше зрозуміти природу спротиву духовенства УГКЦ та його роль у боротьбі за релігійну свободу в умовах тоталітарного режиму.

2.1. Протидія радянській атеїстичній політиці Григорія Хомишина

Григорій Лукич Хомишин⁵⁶ (1867-1945) у 1893 р. був рукоположений на священника у Станіславові (нині – Івано-Франківськ). Навчання проходив у Відні, де семінаристам прищеплювали відданість Апостольському Престолу та дбали про обмеження від впливу Росії. Так, Хомишин не приховував своє негативне ставлення до москвофільського руху, який тоді активно поширювався на західноукраїнських землях. У 1902 році о. Григорій, за розпорядженням митр. Андрея Шептицького, став ректором духовної семінарії у Львові. І вже, 15 листопада 1903 р. написав лідеру Руської народної партії (далі – РНП) листа з обуренням через виступи москвофілів проти Греко-Католицької Церкви. Очевидно, йому не подобалася їхня проросійська політична орієнтація, адже для нього вона дорівнювала антикатолицькому настрою⁵⁷.

16 квітня 1904 року, за постановою цісаря, Григорій Хомишин зайняв місце єпископа Станіславівської єпархії, яке до того моменту залишалося порожнім, у зв'язку з тим, що колишній Станіславівський єпископ – Андрей Шептицький, був інтронізований на митрополита Галицького у 1900 році. Сучасники описують єп. Григорія як людину сильну духом, щиро та безмежно віддану Католицькій

⁵⁶ Див. додаток Б.1.

⁵⁷ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. С. 18-19.

Церкві. Час його служіння припав на складний період, тому він завжди підтримував свою паству та заохочував створення організацій, котрі мали б сприяти пробудженню національної самосвідомості українців⁵⁸.

Після лютневої революції і проголошення Українською Центральною Радою незалежності Української держави, у 1918 р. було видане спільне Пастирське послання до українського народу з підписами митрополита Андрея, та єпископів Григорія Хомишина і Йосафата Коциловського (1876-1947). В листі єрархи підтримали стривожений змінами народ та закликали до єднання. Після затвердження державної самостійності Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР), єпископ Григорій, який в той час виконував обов'язки митрополита, закликав священників згадувати в літургіях Євгена Петрушевича (1863-1940), президента ЗУНР, а також український уряд і військо⁵⁹.

У 1919 уряд ЗУНР вимушено перемістився у Станіславів, але єп. Григорій продовжував активно долучатися до засідань Національної Ради. Саме в будівлі, зведеній коштом Греко-Католицької Церкви, було ухвалено закон про злуку ЗУНР із УНР, що проголосили 22 січня 1919 року. За ініціативи єпископа Григорія о. Івана Лятишевського (1879-1957) було призначено референтом релігійних питань при Державному секретаріаті освіти ЗУНР. Протоколи консисторії єпископа у Станіславі за цей період підтверджують активну підтримку духовенством процесу державотворення в Галичині⁶⁰.

Також єпископ Хомишин неодноразово у своїх посланнях наголошував на необхідності будувати незалежну Українську державу, що неможливо без дотримання постулатів християнства. Зокрема у листі «В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського», де писав, що український народ має усі підстави для утворення власної держави, адже світ достатньо великий для всіх народів, і місце для України також повинно

⁵⁸ Сердюк Н. Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2004. № 22. С. 452-453.

⁵⁹ Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин... С. 41-42.

⁶⁰ Там само. С. 43.

знайтися⁶¹.

У «Пастирському листі про грозу духовної руїни» (1933) єпископ Хомишин відкрито заявляє про загрозу, яку несе безбожництво та релігійний занепад, спричинений атеїстичною пропагандою. Наголошує, що радянська церковна політика руйнує традиційні моральні цінності через підкуп, обман та насильство. Єпископ попереджає, що «вороги української душі» прагнуть знищити духовність нації через секуляризацію та насадження матеріалістичного світогляду⁶².

Також, в цьому контексті, важливим є «Пастирський лист про Католицьку акцію» (1934) єпископ підкреслює, що лише активна участь вірян у соціальному та релігійному житті допоможе зберегти християнську мораль у суспільстві. Він виступає за створення католицьких освітніх і соціальних ініціатив, що протистоятимуть безбожницькому впливу радянської системи⁶³.

Проте найфундаментальнішою працею вважається «Українська проблема» (1932), в якій Григорій Хомишин обговорює комплекс питань про національні, соціально-політичні та релігійні аспекти життя українців. Особливо проглядається важливість взаємозв'язку між Церквою та національним відродженням, якого можна досягти лише завдяки належній релігійній освіті та духовному розвитку народу. В посланні єпископ закликає не лише духовенство, але й інтелігенцію брати активну участь у відродженні української національної самоідентичності⁶⁴.

З приходом радянської влади у 1939 році, Церква дотримувалася нейтрального ставлення та намагалася пристосуватися до політики нового уряду задля виживання. І хоча Хомишин був проти антирелігійного та тоталітарного

⁶¹ Єгрішій О. Єпископ Григорій Хомишин... С. 43.

⁶² Див.: Пастирських лист Григорія Хомишина до духовенства і Вірних Станіславівської Єпархії про грозу духовної руїни. Станіславів 1933. С. 3-46.

⁶³ Андрухів І. Історичний аналіз творів та послань єпископа Греко-Католицької Церкви Григорія Хомишина та їх соціальний вплив. *Південний архів (історичні науки)*. 2024. № 47. С. 8.

⁶⁴ Андрухів І. Історичний аналіз творів та послань єпископа Греко-Католицької Церкви Григорія Хомишина та їх соціальний вплив... С. 10.

вектору більшовицького режиму про, що свідчить його активна громадська діяльність у міжвоєнний період, він теж, як і все духовенство, дотримувався аполітичної позиції, сконцентрувавши увагу виключно на релігійній діяльності. Зокрема, на одному з перших допитів він ствердив: «Я, как управляющий епархии считал и считаю, что церковь всегда должна служить власти и выполнять ее требования. Каждая власть всегда использует церковь в своих интересах. Я не считал и не считаю возможным, не подчиняться властям»⁶⁵.

Тим не менш, органи державної безпеки СРСР у листопаді 1939 року розробили агентурну справу під назвою «Чума», котра охоплювала 20 священників Станіславівської єпархії та декілька мирян – представників інтелігенції. Причиною для заведення справи стала приналежність вибраних осіб до політичної партії «Українська національна обнова» (далі – УНО). Ця партія була створена за ініціативи єпископа Григорія у 1930 році, та до 1932 року носила назву «Українська католицька народна партія». Її основною метою було згуртувати українців-католиків та виховувати у відповідному, належному християнському дусі. Серед чекістів поширеним було називати УНО «партією єпископа Хомишина»⁶⁶.

Активна фаза виконання справи «Чума» розпочалася в 1945 р., коли Сергій Карін підписав ухвалу про застосування запобіжних заходів щодо очільника Станіславівської єпархії. Згідно з постановою НКДБ УРСР про арешт єпископа від 11 квітня 1945 року, Хомишина звинувачували в наступних злочинах: антирадянська діяльність та пропаганда, створення клерикально-націоналістичної організації (тобто УНО, котру називали саме антирадянською організацією), підтримка зв'язку з Апостольським Престолом (що розцінювали як спробу викорінити «позитивне» ставлення простих людей до більшовицького уряду), співпраця та підтримка німецької влади, сприяння розповсюдження католицизму. Наслідок постанови – арешт та обшук⁶⁷.

⁶⁵ Сердюк Н. Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства... С. 453.

⁶⁶ Там само. С. 453, 454.

⁶⁷ Там само. С. 457-459.

Того ж дня Хомишин був ув'язнений у Лук'янівський в'язниці м. Києва, разом з своїм заступником Іваном Лятишевським (1879-1957). Варто навести спогади очевидця, Івана Волянського, про події арешту єпископа Григорія: «Під єпископський дім під'їхало вантажне авто. На авті вже був єпископ-помічник преосв. д-р Іван Лятишевський, о. ректор д-р Авксентій Бойчук і ще два священники. Незабаром на сходах дому появився Покійний Владика [єп. Григорій Хомишин]. На його обличчі була кров, у руках – маленька пошивка з якимись дрібними предметами. За владикою, зі зброєю в руках, ішов червоноармієць»⁶⁸.

З 12 квітня 1945 року, НКДБ відкривають кримінальну справу № 148371 «По звинуваченню Хомишина Григорія Лукача і Лятишевського Івана Юліановича», яка на момент її завершення (15 вересня) складалася із двох томів загальним обсягом 724 аркуші. Слідство над ними проводив Дубок Іван, що відзначався особливою жорстокістю в катуваннях⁶⁹. Допити єпископа Григорія почалися 21 квітня і тривали до 11 вересня 1945 року. За ними оформили більше 30-ти протоколів. Найчастіше допити проводили вночі, найдовший з них тривав більше доби (початок – 31 травня о 21:00, завершення – 1 червня 23:30). Для усвідомлення загального стану ув'язнених під слідством, варто додати спогад митрополита Йосифа Сліпого, котрий перебував у тій же в'язниці: «Мене водили на слідство день і ніч, так, що я буквально падав з ніг і мене мусіли підтримувати, ведучи до слідчого судді, при тому голодував, бо давали на день трошки юшки і 300 грамів хліба. Одного разу ранком, вертаючись з допиту, бачив я на коридорі єпископа Григорія Хомишина, згорбленого і похиленого, як вертався з умивалки. А голодування, безсоння і часті довго-тривалі допити можуть допровадити людину до безум'я, то велика ласка Божа, що я витримав ті всі муки»⁷⁰.

⁶⁸ Мельничук П., о. монсеньйор. Владика Григорій Хомишин: патріот – місіонер – мученик. Львів, 1997. С. 286.

⁶⁹ Маслій О. Григорій Хомишин: Шлях на Голгофу (за матеріалами кримінальної справи). *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир». Богослов'я: Зб. наук. праць*. 2017. № 10-11. С. 236-237.

⁷⁰ Опалко Н. Хресний шлях Йосифа Сліпого. Тернопіль, 2002. С. 17-18.

Причиною жорстоких методів допиту могло стати бажання слідчих довести арештантів до фізичної втоми та розхитаного морального стану для простішої подальшої «співпраці». Проте з протоколів допитів видно, що попри весь тиск, владики не змінював своїх свідчень, відкрито висловлюючи свою думку щодо радянської політики: «Вопрос: Покажите, как духовенство греко-католической церкви и Вы лично встретили приход немцев на Украину?

Ответ: Греко-католическое духовенство, в том числе и я, встретили немецких оккупантов радостно. Это объясняется тем, что оно было враждебно настроено к советской власти, недовольно ею, и благодарило немцев “за освобождение Украины” от большевиков»⁷¹.

Аналізуючи тексти протоколів допитів, можна побачити, що єпископу періодично ставлять одні й ті ж питання, щоразу лише трохи змінюючи формулювання. Цей факт, а також інші методи «досягнення істини» чекістами, свідчить про те, що весь процес слідства був спрямований на те, щоб зламати волю арештанта та інкримінувати йому контрреволюційну діяльність. Проте радянським спецслужбам все ж не вдалося змусити Хомишина підтвердити звинувачення у сфальсифікованих вчинках, що йому приписували⁷². А саме єпископа намагалися обвинуватити⁷³ у найважчому злочині радянської системи – зрада Батьківщини: «Руководствуясь ст. ст. 126 и 127 УПК СССР, привлечь Хомишина Григория Лукича в качестве обвиняемого по ст. ст. 54-1 «а» и 54-11 УК СССР»⁷⁴.

11 вересня 1945 року відбувся останній допит єп. Григорія. 18 вересня лікар тюрми виписав медичну довідку, в якій постановив, що єрарх не придатний до фізичної роботи через похилий вік. Так він міг покинути в'язницю 16 жовтня,

⁷¹ Сердюк Н. Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства... С. 466-467.

⁷² Маслій О. Григорій Хомишин: Шлях на Голгофу... С. 238-239.

⁷³ Найчастіше представників духовенства УГКЦ радянські каральні органи засуджували за політичною статтею 54 Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки: ст. 54-1 «а» - зрада Батьківщини; ст. 54-10 – антирадянська пропаганда та агітація; ст. 54-11 – участь у контрреволюційній організації. Перелічені злочини класифікувалися як найтяжчі.

⁷⁴ Сердюк Н. Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства... С. 477.

адже саме тоді слідство офіційно завершувалося, але його продовжували утримувати в ув'язненні. 21 грудня Хомишина перевели до внутрішньої лікарні Лук'янівської тюрми, де вже 28 грудня він помер. Велика кількість свідків цих подій стверджують, що смерть настала внаслідок довгих тортур, перенесених під час допитів⁷⁵. У акті тюремного лікарського висновку зазначена наступна причина смерті: «он умер, при явлениях нарастающей сердечной слабости, от старческой дряхлости и элементарной дистрофии»⁷⁶. У документі не згадується про численні травми спричинені побиттями та катуваннями під час допитів. Також не позначено про причину дистрофії – голодування.

Григорій Хомишин був одним із ідеологів боротьби проти радянської атеїстичної політики, відстоюючи не лише духовні, а й національні цінності українського народу. Його діяльність свідчила про глибоке усвідомлення загроз, які несло радянське ідеологічне пригноблення, зокрема щодо Греко-Католицької Церкви. Попри переслідування та тиск, він залишався вірним своїм переконанням, підтримував духовенство та вірян, сприяв збереженню традиційних християнських основ.

Аналіз його пастирських листів і публічних виступів демонструє послідовну аналітичну критику радянського режиму та спроби протистояти атеїзації через духовне просвітництво. Його позиція стала важливою складовою українського релігійного спротиву, а жертвне служіння єпископа є символом незламності перед обличчям тоталітарної системи.

2.2. Мучеництво Климентія Шептицького як символ спротиву радянським репресіям

Мучеництво Климентія (Казимира) Шептицького (1869-1951) є одним із найяскравіших символів спротиву радянським репресіям проти Української Греко-Католицької Церкви. Архимандрит Климентій, як визначний церковний

⁷⁵ Маслій О. Григорій Хомишин: Шлях на Голгофу... С. 239.

⁷⁶ Сердюк Н. Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства... С. 478.

діяч, ігумен Студитського уставу та послідовник свого старшого брата митрополита Андрея Шептицького, відіграв важливу роль у збереженні релігійної традиції та підтримці вірних. Його діяльність, спрямована на захист УГКЦ та її духовного спадку, зробила його мішенню для радянських репресивних органів.

У 1911 році, після здобуття юридичної освіти у закордонних навчальних закладах, Шептицький вирішує виконати своє монаше покликання⁷⁷ та приєднується до німецьких бенедиктинців. Але з 1912 року переходить у монастир студитів східного обряду у Боснії. 28 серпня 1915 р. отримав священичі свячення та здобув богословську освіту. З 1926 року став ігуменом Унівської Святоуспенської лаври Студитського уставу. В 1939 році таємно іменований екзархом Росії та Сибіру за розпорядженням митр. Андрея⁷⁸.

Отець Климентій був активним учасником церковного життя. Великою частиною його діяльності стала опіка над духовним розвитком монастирів. Зокрема в Уневі працював над відновленням та розвитком монастирів УГКЦ. Після обрання Климентія архимандритом Унівської лаври, він активно реформував монаше життя, надаючи особливу увагу духовній освіті ченців. Одна з його ключових ініціатив була спрямована на поліпшення навчання та богословську підготовку майбутніх священників і монахів. Шептицький розумів важливість освіти для духовного розвитку Церкви, тому підтримував видання релігійних і богословських праць, що допомогли формувати нове покоління інтелектуально підготовлених священнослужителів, здатних ефективно вести пастирську діяльність⁷⁹.

⁷⁷ Батьки Климентія, Ян та Софія Шептицькі, хотіли, що їхній шостий чин буде управляти сімейним маєтком у селі Прилбичі та досягне успіхів у світському житті. Проте, вже після смерті матері, Казимир вирішив вступити у монастир, про що оголосив на святкуванні 75-річчя Яна Шептицького. Див.: Терещук Г. 150-річчя від народження Климентія Шептицького. Аристократ, архимандрит УГКЦ загинув у в'язниці Москви URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/klymentiy-sheptytskii-150/30275522.html> (останній перегляд: 17.03.2025).

⁷⁸ Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький: маловивчені сторінки життя 1944-1947 рр. *Сторінки воєнної історії України*. 2011. № 14. С. 204.

⁷⁹ Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). Львів: Свічадо, 1998. С. 32-26.

Окрім обов'язків настоятеля⁸⁰, о. Климентій також брав активну участь в церковному житті цілої митрополії. До прикладу, він був членом засідань у духовній консисторії. У 1928 р., за одноголосним рішенням митрополичої капітули, Климентія було обрано єпископом-суфраганом з правом успадкування митрополичого престолу. Щоб затвердити це рішення було відправлено лист до Римської курії, для канонічного визнання папою повноважень Климентія⁸¹.

З 1930-х рр. о. Климентій перебував у Митрополичих палатах, доглядаючи за тяжкохворим братом митр. Шептицьким, котрий страждав від туберкульозу кісток. Ігумен став довіреною особою кир Андрея. Саме він, за дорученням митр. Андрея, поїхав у Рим, щоб вирішити питання про висвячення Й. Сліпого на єпископа-коад'ютора⁸². І до самої смерті старшого брата о. Климентій перебував з ним та приготував все до похорону.

У грудні 1944 року Шептицький очолив офіційну делегацію греко-католицького духовенства у Москву⁸³, попри те, що був вже у доволі поважному віці – 75 років, та мав проблеми зі здоров'ям. Він їхав туди з певною метою. Найперше, хотів передати Сталіну особистого листа митр. Андрея. Також відстояти права УГКЦ на існування, опираючись на Конкордат з Польщею 1925 р.⁸⁴. В цій ситуації могла знадобитися його юридична освіта та успішна адвокатська кар'єра. Ще важливим для делегації було зрозуміти реальне ставлення радянської влади до Церкви, щоб вирішити як будувати її майбутнє⁸⁵.

⁸⁰ Важливо згадати про визначні напрацювання ахімандрита. Склавав збір правил співжиття монахів-студитів – «Типікон». Він складався з 5-ти частин, що поєднували в собі 957 статей, а також 324 примітки. Перед укладанням «Типікону» було проведено колосальне наукове дослідження, адже джерельною базою були твори Отців Церкви, найдавніші монашії конституції, монастирські правила, «Служебники», «Патерики», богословські та історичні праці. Тобто всі доступні на той час відомості про монаше життя. 12 липня 1936 р. «Типікон» вийшов в остаточній редакції.

⁸¹ Чорнописька В. Релігійна та громадська діяльність Климентія Шептицького (1869–1951 рр.): дис. канд. іст. наук. Львів: нац. ун-т ім. І. Франка, 2013. С. 68.

⁸² Див.: с. 14, вин. 15.

⁸³ Див.: с. 15.

В цьому контексті варто проаналізувати ставлення о. Климентія до екуменічного діалогу між греко-католиками та православними. Архімандрит неодноразово наголошував про необхідність діалогу між Церквами. Тому для підготовки до міжконфесійних дискусій на початку 1930-х рр. відкрили студитські монастирі на Поліссі⁸⁶. Потрібно розуміти, що в той час на згаданій території переважали православні парафії. Студити зіткнулися з низкою проблем, зокрема були змушені відстоювати своє право називатися католиками східного обряду перед представниками православних церков. Тому у травні 1934 р. К. Шептицький надіслав монахам-місіонерам послання, що складалося з 30-ти пунктів рекомендацій та правил щодо їхньої екуменічної діяльності. В тексті він наголосив на важливості толерантного ставлення, умінні йти на компроміси, а також заборонив вживати термін «схизматики»⁸⁷.

Тобто, можна дійти висновку, що у питанні об'єднання християн східного обряду арх. Климентій виявляв інтерес та вживав необхідних заходів. Так само як і його брат, митр. Андрей. Бо також на сесії Львівського архієпархіального собору 1944 року, саме він підняв питання про те, як поводитися духовенству та мирянам, котрі були вивезені більшовиками на території де немає католицьких церков: відвідувати православні богослужіння чи ні⁸⁸.

⁸⁴ Правовий статус УГКЦ був зафіксований конкордатом, укладеним між Апостольським Престолом та владою Польщі у 1925 році. Він дозволяв католицьким єпископам засновувати навчальні заклади, чим скористався кир Андрей. Так 6 жовтня 1929 р., за сприяння папи Пія XI (1857-1939), у Львові відбулося урочисте відкриття приватного навчального закладу – Богословської Академії. В академії навчання велося українською, латинською та польською мовами. Однак, польська влада відмовилася визнавати дипломи цього навчального закладу, тому план перетворити ЛБА на національний університет не реалізувався, попри бажання кир Андрея. Див.: Пилипів І. Конкордат Речі Посполитої з Апостольським Престолом та його наслідки для ГКЦ. *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія*. 2010. № 514-515. С. 166-171.

⁸⁵ Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький: маловивчені сторінки життя 1944-1947 рр... С. 205-206.

⁸⁶ Дмитрух С. Блаженний Климентій Шептицький про молитву у відроджених монастирях Студійського уставу. Львів: Свічадо, 2002. С. 34.

⁸⁷ Чернописька В. Новаторська ідеологія Климентія Шептицького у розвитку студитських монастирів у Східній Галичині (20 – 30 рр. XX ст.). *Збірник наукових праць [Харківського нац. пед. університету ім. Г. С. Сковороди]. Сер. : «Історія та географія»*. 2014. № 51. С. 13.

⁸⁸ Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький: маловивчені сторінки життя 1944-1947 рр... С. 207.

Цей факт органи державної безпеки СРСР могли б використати на свою користь, як зробили з о. Гавриїлом Костельником. Проте вони все ж вважали Климентія Шептицького одним з лідерів опозиції щодо возз'єднання УГКЦ з РПЦ. Це могло бути спровоковано з кількох причин. Перша, те, що архімандрит мав величезний авторитет серед духовенства, особливо після смерті митрополита Андрея. Друга, що саме його кир Йосиф обрав очільником делегації до Москви, щоб відстояти права Греко-Католицької Церкви, як зазначалося раніше. Але найважливішим стало те, що перед подіями 11-12 квітня митр. Йосиф призначив чотирьох адміністраторів для УГКЦ, серед яких був о. Климентій. Окрім цього, після арешту митрополита та єпископів, відбулися збори капітули, щоб затвердити особу на посаду капітулярного вікарія і перший, кому запропонували зайняти це місце, був саме арх. Климентій. Проте він відмовився, пояснюючи це тим, що він монах-архімандрит і його обов'язок – керувати монастирями. Хоча де-факто саме Шептицький став реальним главою Церкви⁸⁹.

Варто згадати про значення постаті Климентія Шептицького у збереженні єрархії після арешту єпископату. Згідно з канонам 744 «Кодексу Канонів Східних Церков» (далі – ККСЦ): «Тільки Єпископ правосильно уділяє свячення через рукопокладання і молитву, приписану Церквою»⁹⁰. Тож після арешту єпископату УГКЦ стикнулася з труднощами у висвяченні нових священників. З проханням у сприянні в отриманні рукоположень випускники духовних семінарій зверталися саме до арх. Климентія. Щоб вирішити цю ситуацію, о. Климентій неодноразово звертався до Львівського латинського архієпископа Євгеніуша Базяка (1890-1962), щоб той висвятив греко-католицьких пресвітерів. Проте йому відмовили, аргументуючи це погрозами від радянської влади. Також Шептицький відправляв бажаючих в Ужгород, де, на той час, все ще залишався єдиний діючий єпископ УГКЦ – Теодор Ромжа⁹¹.

⁸⁹ Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький: маловивчені сторінки життя 1944-1947 рр... С. 207.

⁹⁰ Канони партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви. URL: <https://docs.ugcc.ua/1/> (останній перегляд: 19.03.2025).

⁹¹ Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький... С. 210.

Після утворення «Ініціативної групи» та поширення їхнього листа поміж греко-католицького духовенства, священники, котрі проживали у кафедральному соборі святого Юра провели обговорення згаданого послання. Ця нарада не пройшла повз увагу НКДБ і вже 30 червня наркомуні держбезпеки СРСР та секретарю Центрального комітету комуністичної партії більшовиків України (далі – ЦК КП(б)У) повідомили про подію, і зокрема про коментар арх. Климентія: «Костельнику слід було починати звернення так: милістю НКДБ, з благословення пана Даниленко, ми, відступник від віри – Гавриїл Костельник і т. д....»⁹².

Також є свідчення того, що Костельник кілька разів особисто приходив до архімандрита Климентія, щоб заігувати приєднатися до «Ініціативної групи». Проте Шептицький не просто відмовився, але й почав просити отця Гавриїла повернутися до греко-католицької віри та відмовитися від насильного «возз'єднання», котре потягне за собою ліквідацію⁹³.

1 липня 1945 року представники греко-католицького духовенства, не полишаючи спроби відновити справедливість, написали листа до голови Раднаркому СРСР, В'ячеслава Молотова (1890-1986). В ньому клир просив звільнити ув'язнений єпископат та припинити примусове «повернення до православ'я». Список підписів 61-го священника очолив архімандрит Шептицький⁹⁴. Також вони повідомили уповноваженого Ради у справах релігійних культів, що мають намір поширити копії листа по всіх єпархіях, щоб зібрати підписи як священників, так і мирян. Як наслідок, в їхніх діях побачили антирадянську діяльність та завели агентурну справу «Ватиканці» на 11 священнослужителів, де першим був Климентій Шептицький⁹⁵.

Окрім цього, радянські спецслужби відкрили справу «Монахи», відповідно до якої лише у Львівській області заарештували 78 осіб. Це стало наслідком зустрічей архімандрита з ченцями, на яких духовенство стверджувало, що «[...]

⁹² Ліквідація УГКЦ (1939–1946)... Т. 1. С. 834-836.

⁹³ Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький... С. 208.

⁹⁴ Ліквідація УГКЦ (1939–1946)... Т. 2. С. 79-82.

⁹⁵ Сергійчук В. Нескорена Церква... С. 93.

нехай нас усіх арештують, але ми ні за що і ніколи не перейдемо на православ'я»⁹⁶. Тобто фактично монахи прийняли рішення до кінця відстоювати позицію опору політиці «возз'єднання» та поширювати національно-релігійні ідеї, що не могли існувати поряд з тоталітарною системою СРСР⁹⁷. До того ж, тут знову фігурував К. Шептицький, про що згадується в радянській доповідних записках: «[...] після поїздки Климентія Шептицького до монастирів [...], монахи активізували пропаганду проти возз'єднання церков, компрометують і переслідують священників, які виявили бажання приєднатися до православ'я»⁹⁸.

Отже, відкриття справ «Ватиканці» та «Монахи» завдало подвійного удару архімандриту Климентію. Оскільки з однієї сторони посилювалися репресії проти духовенства та нього особисто, а з іншого – почалися переслідування монахів-студитів, якими він опікувався. Але нарком державної безпеки СРСР наказав сфабрикувати звинувачення проти ченців у підпільній антирадянській діяльності та у зв'язках з українськими націоналістами, а не інкримінувати звинувачення релігійного напрямку. Він пояснював це тим, що релігійна дискримінація може викликати хвилю протестів та критику з європейської сторони, що може стати перепоною у проведенні «возз'єднання»⁹⁹. Як наслідок, за зв'язки з ОУН та УПА «станом на 1 лютого 1946 року на оперативному обліку було 403 монахів, з них – 28 обвинувачених у співпраці з німецькою агентурою, 190 – оунівців, 93 – німецьких прихильників, 92 – антирадянських елементи»¹⁰⁰.

Тобто тепер основним завданням Шептицького було звільнення кожного арештованого священника. Архімандрит шукав різні способи вплинути на органи державної безпеки, а також намагався зв'язатися з Апостольським Престолом та повідомити про утиски Греко-Католицької Церкви. Але всі спроби

⁹⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946)... Т. 2. С. 70.

⁹⁷ Клебан Л. Архімандрит Климентій Шептицький і радянська влада: відносини після смерті митрополита Андрея (на основі друкованих документів радянських спецслужб). *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*. 2015. № 13. С. 109.

⁹⁸ Ліквідація УГКЦ (1939-1946)... Т. 2. С. 311.

⁹⁹ Клебан Л. Архімандрит Климентій Шептицький і радянська влада. С. 109-110.

¹⁰⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946)... Т. 2. С. 526.

виявилися марними і зупинялися НКВС¹⁰¹. Навіть після псевдособору, коли УГКЦ стала поза законом, о. Климентій не полишав спроби повідомити Ватикан про ситуацію Церкви. І йому таки вдалося відправити лист, але жодних дій прийнято не було, тому архімандрит залишився боротися один¹⁰².

Активна діяльність Шептицького викликала невдоволення радянської влади. І вже в середині літа 1947 року архімандрита заарештували¹⁰³. Так про цю подію висловився Гавриїл Костельник: «Такі політикани, як Шептицький, Галянт [о. Микола Галянт (1875-1945)] та інші, намагалися відновити церкву, незважаючи на мої заперечення, написали лист Молотову з проханням звільнити єпископа або дозволити їм вибрати адміністратора, який би змінив митрополита і керував церквою. З того, як я їм і казав, нічого не вийшло і закінчилося тим, що Галянт і ще 2 священники Юра були 27 липня заарештовані»¹⁰⁴.

Офіційною підставою для арешту арх. Климентія було звинувачення його за ст. 54-1а та 54-11 КК УРСР. Зокрема, його ув'язнили за те, що він фігурував в українському національному русі, бо підтримував зв'язки з підпільними ОУН і УПА. В лічниці при Унівському монастирі лікували повстанців, та систематично проводили богослужіння за полеглих. Також йому приписували ворожість до радянської влади та співпрацю з німецькими окупантами¹⁰⁵.

Перший допит відбувся у київській в'язниці Міністерства Державної Безпеки (далі – МДБ) УРСР. З Шептицьким поводитися, як і з іншими ув'язненими – намагалися зламати різними способами, через фізичні та моральні знущання. Отцю Климентію неодноразово пропонували зректися приналежності до УГКЦ та перейти у юрисдикцію Московського патріархату, за що обіцяли відпустити. Проте він залишався вірним своїм ідеалам і не зраджував рідну

¹⁰¹ Гуркіна С. Українська греко-католицька церква і Ватикан: спроби контактів у 1944-1949 рр. URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-i-vatikan-sprobi-kontaktiv-u-1944-1949-rr_p43833 (останній перегляд: 21.03.2025).

¹⁰² Клебан Л. Архімандрит Климентій Шептицький і радянська влада... С. 111.

¹⁰³ Див. додаток Б. 2.

¹⁰⁴ Ліквідація УГКЦ (1939–1946)... Т. 2. С. 84.

¹⁰⁵ Чорнописька В. Останній період життя архімандрита Климентія Шептицького (1947-1951 рр.). *Чорноморський літопис*. 2012. № 6. С. 48.

Церкву. Хоча під тортурами зізнався, що в монастирі діяла криївка, про яку згадувалося раніше¹⁰⁶.

Наслідки перебування у в'язниці, а також нічні допити і методи, якими вони проводилися, підкосили здоров'я старого чоловіка (78 років). Так його описує колишній в'язень І. Кривуцький: «худорлявий, з довгою білою бородою, трохи сутулий, з палицею. Рухи повільні, спокійний, обличчя і очі привітні [...]. Відчувалося, що він утомлений і розстроєний [...]. Щодня вранці і перед сном о. Климентій підходив до вікна на відстані більше одного метра (ближче не дозволялося), опершись руками на палицю, схиляв голову і пошепки молився [...] у в'язниці архімандрит щедро ділився скромними пакунками, які приходили від сестер-монахинь»¹⁰⁷. Його співкамерники згадували про його непохитність його віри та силу духа, а також безмежну любов до народу.

На початку 1948 року архімандриту Климентію висунули вирок, такий як й всім «невигідним» – зрада Батьківщини. Покарання – 8 років виправно-трудових таборів та конфіскація майна¹⁰⁸. Його відправили у Москву, а згодом до Володимирської в'язниці, у лікарні якої він і помер 1 травня 1951 року¹⁰⁹. У медичній довідці зазначалося, що архімандрит Шептицький перебував на стаціонарному лікуванні під наглядом в'язничного лікаря, діагноз – артеріосклероз, гіпертонія, декомпенсований порок серця та похилий вік. Причина смерті – слабкість серцево-судинної системи. Як і у випадку з Г. Хомишином, про причини, котрі пришвидшили смерть не згадували¹¹⁰.

Похорон відбувся 3 травня о 3 годині ночі. Про процес захоронення згадувала колишня працівниця в'язниці: «Померлого роздягнули, обгорнули у простирadlo, взяли на ноші і винесли на міське кладовище, що знаходиться поруч в'язниці. Тіло кинули в заздалегідь приготовану яму і засипали землею, не

¹⁰⁶ Клебан Л. Архімандрит Климентій Шептицький і радянська влада... С. 111.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Чорнописька В. Ліквідація радянською владою студитського чернецтва у Східній Галичині в перші повоєнні роки. XVI Міжнародна наукова конференція студентів і молодих науковців «Болісні травми минулого: історична правда та імперативи сумління». 12-13 квітня 2013. С. 62.

¹⁰⁹ Клебан Л. Архімандрит Климентій Шептицький і радянська влада... С. 111.

¹¹⁰ Чорнописька В. Останній період життя архімандрита Климентія Шептицького... С. 50.

залишаючи жодних позначок»¹¹¹. Хоча є твердження, що у яму кидали пляшечку із запискою, де вказали прізвище, дати народження та смерті, але спроби знайти місце поховання Шептицького були невдалими.

Мучеництво блаженного Климентія Шептицького стало яскравим символом спротиву радянським репресіям проти Української Греко-Католицької Церкви. Як духовний наставник, монах-студит і брат митрополита Андрея Шептицького, він мав значний авторитет серед вірян та духовенства. Можливо, саме через це радянська влада намагалася залучити його на бік РПЦ, адже його перехід став би потужним пропагандистським інструментом для легітимізації ліквідації УГКЦ. Проте виключено, що у разі згоди Климентія могли б залишити живим, надавши йому певну роль у структурі радянського православ'я.

Однак, з огляду на долю інших церковних діячів, зокрема Гавриїла Костельника, який певний час співпрацював із радянською владою, а потім був убитий через незручність для режиму, можна припустити, що навіть у разі згоди на співпрацю Климентій не уникнув би смерті. Проте він залишився вірним своїй Церкві та переконанням, прийнявши мученицьку смерть у радянських таборах. Його життя та мучеництво стали одним із символів духовного спротиву, який у підсумку сприяв збереженню і відродженню Української Греко-Католицької Церкви.

2.3. Боротьба Теодора Ромжі з політикою «возз'єднання»

Блаженний єпископ Теодор Ромжа¹¹² став одним із найяскравіших символів опору радянській політиці насильницького «возз'єднання» греко-католиків із Російською Православною Церквою. Саме його тверда позиція щодо збереження вірності Апостольському Престолу та Українській Греко-Католицькій Церкві зробила його мішенню радянських репресій.

¹¹¹ Чернописька В. Останній період життя архімандрита Климентія Шептицького... С. 51.

¹¹² Див. додаток Б. 3.

Він був єпископом лише 3 роки з 1944 по 1947. Його призначення на єпископа Мукачівської єпархії УГКЦ Апостольський Престол оголосив 24 вересня. Цікаво те, що на той момент Ромжі було лише 33 роки, він був наймолодших серед запропонованих кандидатур. Більше того, на той час – владика Теодор став наймолодшим єпископом у цілій Вселенській церкві¹¹³.

На відміну від Григорія Хомишина та Климентія Шептицького, котрі завжди були у вирі політичних подій, хоча й хотіли дотримуватися нейтралітету, Теодор Ромжа не вирізнявся нічим особливим, він був абсолютно аполітичним і старався дбати лише про добробут своєї єпархії. Тобто, радянська влада не мала підстав до його потенційного арешту. У 1939 році він писав до ректора гімназії, у який колись навчався: «Як ви дивитесь на близькість радянського кордону? Адже він, здається, лише за 60 кілометрів від Ужгорода. Тут говорять усяке. Але нехай буде, що буде! Адже моя ціль – апостольська робота серед них. Нікуди тікати не буду. І що за біда, як вб'ють: умерти за Христа – значить вічно жити»¹¹⁴.

У ранніх розробках плану ліквідації ГКЦ процес «возз'єднання» мав відбуватися синхронно у Галичині та Закарпатті. Але, враховуючи, що регіон був приєднаний пізніше (29 червня 1945), а також відсутність сильного націоналістичного підпілля, радянський режим спрямував основні репресії на Галичину. Тому процес ліквідації УГКЦ на Закарпатті тривав до 1949 року. Хоча, як вважають дослідники, зокрема Ю. Волошин, виконати план знищення Церкви у закарпатському регіоні було значно простіше, адже тут вже діяла православна єпархія, котра у жовтні 1945 р. перейшла до Московського патріархату¹¹⁵.

Перший етап ліквідації УГКЦ на Закарпатті був затверджений 8 лютого 1945 року. Найбільшою проблемою для радянських спецслужб стало те, що від моменту створення Ужгородської унії (1646 р.) вона мала окрему юрисдикцію

¹¹³ Гаврош О. Теодор Ромжа: єпископ-мученик. URL: <https://tyzhden.ua/teodor-romzha-iepyskop-muchenyk/> (останній перегляд: 24.03.2025).

¹¹⁴ Гаврош О. Теодор Ромжа: єпископ-мученик. URL: <https://tyzhden.ua/teodor-romzha-iepyskop-muchenyk/> (останній перегляд: 24.03.2025).

¹¹⁵ Волошин Ю. «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 рр. *Сучасність*. 1996. № 9. С. 77-78.

Ватикану. Тому, щоб видати ліквідацію за добровільний перехід у православ'я, потрібно було підпорядкувати греко-католиків Мукачівської єпархії митрополичій кафедрі у Львові. Для цього уряд хотів відправити єпископа до Львова, але поїздка так і не відбулася¹¹⁶.

Після проведення сесії псевдособору, спецслужби СРСР склали план по знищенню УГКЦ у Закарпатті. Першим етапом мав стати арешт єп. Теодора та верхівки єрархії, слідом – закриття духовних семінарій і монастирів (мали зберегти один чоловічий і один жіночий), а також – конфіскація церковного майна та його перерозподіл між малоземельними та безземельними селянами. Ще в планах було завербувати групу греко-католицьких священників та мирян, і звісно не обійшлося без пропаганди «возз'єднання»¹¹⁷.

Ще з 1945 р. у всіх підконтрольних сталінському режиму видавництвах публікували пропагандистську літературу, безперервно намагаючись дискредитувати та компрометувати греко-католицьке духовенство та Церкву загалом¹¹⁸. Також відбувалася націоналізація власності УГКЦ, котру передавали РПЦ. Православна церква отримувала всебічну підтримку уряду. Відомий факт, що адміністратор православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії єп. уманський Нестор Сидорук (1904-1951) часто зловживав цією прихильністю, агітуючи своїх священників захоплювати греко-католицькі храми, привласнювати майно та створювати православні парафії, там, де їх раніше не було. Так, з 1945 по 1947 роки було відібрано 73 греко-католицькі церкви¹¹⁹.

Утиски проти УГКЦ, викликали лише посилення відрази до уряду, а єпископ Ромжа продовжував підтримувати народ та закликати до збереження вірності Апостольському Престолу. Розуміючи загрозу, яку несе радянська влада

¹¹⁶ Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів: Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. / упоряд. О. Довганича, О. Корсуна. Ужгород, 2007. С. 646-648.

¹¹⁷ Волошин Ю. Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1996. № 1. С. 407-411.

¹¹⁸ Див.: Капітан Л. Ліквідація греко-католицької церкви у Закарпатті, 1945-1949 рр.: ідеолого-пропагандистська складова. *Краєзнавство*. 2012. № 3. С. 71–83.

¹¹⁹ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939–1950)... С. 191.

для Греко-Католицької Церкви, Ромжа приділяв особливу увагу зміцненню морального духу священників. Він усував з посад тих, хто був морально слабким або схильним до компромісів, і підтримував тих, хто залишався вірним своїй вірі. Владика активно відвідував парафії навіть у віддалених селах, часто подорожуючи возом, або пішки, після конфіскації його автомобіля владою. Ці зусилля сприяли згуртуванню вірян: на відпусті 1946 року в Боронявському монастирі зібралося близько 20 тисяч прочан, що значно перевищувало попередні показники (5 тисяч)¹²⁰.

Розуміючи, що таке повільне «возз'єднання» не дає бажаних результатів, влада збільшила тиск на Церкву. Працівники НКДБ арештували 18 священників, завели справи на 107 парохів та під страхом смерті здобули 29 інформаторів з греко-католицького духовенства. Проте Теодор Ромжа не змінював своєї позиції, більше того, він особисто подавав клопотання до різних інстанцій (зокрема до голови Президії Верховної Ради СРСР) щодо відновлення прав греко-католицьких громад, що викликало невдоволення радянських органів безпеки. А священникам, які перейшли на сторону радянської влади, погрожував втратою сану¹²¹.

Успішне виконання ліквідації УГКЦ у Галичині дало органам державної безпеки впевненість у такому ж результаті й на Закарпатті. Гавриїл Костельник відправився у Мукачівську єпархію, щоб розповісти про переваги переходу чи, як він висловлювався «повернення» у православну церкву. Після чого мав бути скликаний єпархіальний собор, де б оголосили скасування рішення Ужгородської унії та приєднання до РПЦ, а слідом мали обрати нового православного єпископа, який насправді був би затверджений владою раніше¹²².

Але цей план не реалізували в повній мірі. На сьогодні не має оригіналу

¹²⁰ Гаврош О. Теодор Ромжа: єпископ-мученик. <https://tyzhden.ua/teodor-romzha-iepyskop-muchenyk/> (останній перегляд: 24.03.2025).

¹²¹ Веденєєв Д. Трагічна загибель єпископа Теодора Ромжі у контексті ліквідації унії в Закарпатті: невідомі документи радянських спецслужб. Треті Череванівські читання (матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 17-18 березня 2016 р.). С. 254.

¹²² Пагірія О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949)... С. 475.

тексту, лише копія у справі «Рифи». Навіть невідомо чи був він затверджений на вищих рівнях, бо не виявлено жодних звітних документів. Тому, беручи до уваги, що Мукачівська єпархія проіснувала ще 4 роки після собору у Львові, можна зрозуміти, що план таки залишився лише на папері. Причини цього – невідомі, дослідники наводять різні гіпотези: етноконфесійні особливості чи остерігання негативної реакції суспільства, що могло б послабити соціальну базу уряду у краї¹²³.

Приводом до арештів та маніпуляцій з боку уряду до духовенства у Галичині був зв'язок з ОУН та УПА. Натомість у закарпатському регіоні не було таких прецедентів, проте був єпископ Теодор. Якщо службі державної безпеки вдалося б переконати владу, то величезна кількість духовенства та мирян пішла б за його прикладом та перейшла у православ'я. Про це навіть говорив А. Пельвецький: «Убедите Ромжу, [...] и многие униатские священники перейдут в православие»¹²⁴. Проте переконати владу, котрий в будь-який момент був готовий пережити муки та померти за свою віру було неможливо.

Таким чином, через свою принципово антирадянську позицію владика Теодор став основною перешкодою до досягнення цілі ліквідації. Адже, згідно з доповіддю заступника начальника відділу «О» (боротьба з церквою, ліквідація підпільного духовенства, контроль за релігійними організаціями) МДБ УРСР капітана І. Богданова, виявлено різке зростання спротиву політиці переходу у православ'я, в основному через діяльність Ромжі¹²⁵.

Попри всі погрози та залякування єп. Теодор продовжував свою активну душпастирську діяльність. До початку осені 1947 року він побував майже у всіх громадах своєї єпархії з молитвою, благословенням та словами підтримки тим, хто продовжував зберігати свою віру. Окрім цього, Ромжа намагався забезпечити церкву принаймні відносним спокоєм, покликаючись на конституційні гарантії

¹²³ Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949)... С. 476.

¹²⁴ Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. 2. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 113.

¹²⁵ Веденєєв Д. Трагічна загибель єпископа Теодора Ромжі... С. 254.

свобод. Завдяки діяльності єпископа до 1947 року мінімальна кількість греко-католицьких священників перейшла у православ'я¹²⁶.

У липні-серпні 1947 року було остаточно затверджено «План заходів по возз'єднанню греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР із Російською православною церквою». Першим кроком стало вбивство єпископа Теодора, адже майже всі уповноважені у справі «возз'єднання» у доповідних звітах зазначали, що саме він є основною завадою для їхньої роботи. Зокрема, обласний уповноважений у справах РПЦ І. Ромер стверджував, що Ромжа та його заступник о. Олександр Хіра насаджують греко-католицькому духовенству ворожі до радянського уряду настрої: «Єп. Ромжа і його заступник Хіра повинні бути негайно в тій чи іншій, найбільш зручній, формі позбавлені можливості продовжувати тягнути майже півмільйона радянських людей Закарпатської області до Риму. Їх необхідно позбавити можливості продовжувати чинити антирадянську, антипатріотичну справ»¹²⁷.

У звіті вповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового згадується про ряд необхідних репресивних заходів, котрі планувалося застосувати до владики та його оточення. Прямо не говориться про фізичне усунення, але розпорядження щодо вбивства висловив очільник ЦК КП(б)У, Микита Хрущов, якщо опиратися на свідчення П. Судоплатова, керівника спецпідрозділу МДБ СРСР «Ф» (диверсія і терор)¹²⁸.

Дослідникам не вдалося знайти жодного документа, який би підтвердив причетність радянських спецслужб до смерті Ромжі. Але це не перший відомий випадок приховування злочинів – наприклад, вбивство Г. Костельника та Я. Галана. Тому єдине джерело для відтворення подій – спогади П. Судоплатова.

27 жовтня 1947 р. за кілька кілометрів від м. Мукачево, єпископ Ромжа їхав

¹²⁶ Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949)... С. 480.

¹²⁷ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. С. 52–53.

¹²⁸ Див.: Судоплатов П. Разведка и Кремль: Записки нежелательного свидетеля. Москва: Гея, 1997. С. 299–301.

після посвячення церкви у ближньому селі. На бричку налетів автомобіль марки «Студебекер», після чого владика отримав важкі поранення. Як згадують очевидці аварії, тобто ті, хто їхав з владикою – А. Березнай і два теолога, люди з «Студебекера» вийшли з машини та почали добивати Ромжу залізними палицями. Зловмисники відволіклися лише тоді, коли очевидці почали тікати¹²⁹.

Поштова машина, котра над'їхала, запобігла смерті владики на місці і він був доставлений у Мукачівську міську лікарню. Там лікарі його врятували, зробивши успішну операцію. «У преосвященного Теодора найбільше постраждала голова. Крім подвійного перелому нижньої щелепи, в ротовій порожнині залишилося всього 7 здорових зубів. Одна нога також була травмована повздовжньою раною в гомілці. По всьому тілу багато синяків від побойів»¹³⁰.

У спогадах Судоплатов пише, що внаслідок замаху, котрий організував Сергій Савченко, міністр держбезпеки УРСР, Ромжа був лише поранений і виправити цю помилку доручили саме Судоплатову. Йому допомагали: С. Савченко, керівник токсикологічної лабораторії МДБ СРСР Г. Майрановський та місцева медсестра, що нещодавно влаштувалася на роботу у лікарню. Саме вона зробила смертельну ін'єкцію отрути кураре, після якої й помер єп. Теодор 1 листопада 1947 року¹³¹.

Натомість, згідно архівних матеріалів смерть Ромжі настала через отримані травми після аварії: «Смерть наступила, как установлено при судебном медицинском осмотре и вскрытии трупа, от отека мозга с субараханоидальным кровоизлиянием в области ножек мозга и мозжечка»¹³². Поховали владика 4 листопада у крипті Ужгородського кафедрального собору.

Проте, все ж, ніхто вже не мав сумніву у причетності радянських спецслужб до смерті єпископа. Це породило низку обурень навіть серед тих, хто перейшов у православ'я. Так, у січні 1948 року православні єпископи Західної

¹²⁹ Реабілітовані історією. Закарпатська область... Кн. 2. С. 206.

¹³⁰ Там само. С. 206.

¹³¹ Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949)... С. 482.

¹³² Ліквідація УГКЦ на Закарпатті... С. 147.

України написали лист до першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова: «всім уже відомий упланований органами МДБ Закарпатської області нападом на тамтешнього єпископа католицької церкви Теодора Ромжу»¹³³.

Ліквідація впливового єпископа відкрила шлях до возз'єднання церков. Проте реальні заходи почали вживати лише на початку 1948 року, після затвердження нового плану. Основний засіб для досягнення мети – репресії проти духовенства, конфіскація майна та передача його РПЦ та проведення «бесід» з греко-католицькими священниками для «добровільного» переходу у православ'я¹³⁴.

Висновки до Розділу 2

Духовенство Української Греко-Католицької Церкви упродовж XX століття відігравало важливу роль у збереженні релігійної ідентичності українців та протидії радянській репресивній політиці. Незважаючи на жорстокі переслідування, провокації з боку радянської влади, представники УГКЦ продемонстрували непохитну вірність своїм релігійним переконанням та національним ідеалам, що виявлялося у їхній боротьбі з атеїстичною політикою, відмові підкоритися радянському режиму та готовності йти на мученицьку смерть заради збереження віри.

Єпископ Григорій Хомишин був одним із найактивніших борців проти радянської політики ліквідації релігії. Він виступав за збереження католицької віри серед українців та відкрито критикував радянський атеїзм, що спричинило переслідування з боку органів державної безпеки. Його пастирська діяльність була спрямована на утвердження духовних і моральних цінностей, які суперечили комуністичній ідеології. Зрештою, за свою принципову позицію та небажання співпрацювати з радянською владою він був заарештований, підданий

¹³³ Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949)... С. 482.

¹³⁴ Там само. С. 484-486.

тортурам і загинув у Лук'янівській в'язниці. Його життя стало яскравим прикладом духовного спротиву, що демонстрував незламність УГКЦ перед репресіями.

Климентій Шептицький, ігумен Студитського уставу та брат митрополита Андрея Шептицького, став одним із найвизначніших символів мученицького шляху УГКЦ у період радянських переслідувань. Попри тиск і загрозу, він залишався відданим своїй вірі та продовжував підтримувати греко-католицьку громаду, надаючи духовну опіку та прихисток переслідуванім. У 1947 році радянська влада заарештувала його, звинувативши у співпраці з Ватиканом і українським націоналістичним підпіллям. В умовах нелюдських тюремних катувань він залишався вірним своїй місії і загинув у Володимирській в'язниці. Його мученицька смерть стала яскравим свідченням того, що радянські репресії не могли зламати духу представників УГКЦ, а навпаки – зробили їх символами опору та незламності.

Єпископ Теодор Ромжа став ключовою фігурою в боротьбі проти насильницького приєднання греко-католиків Закарпаття до Російської православної церкви. Він рішуче відмовився від співпраці з радянською владою та продовжував духовне служіння в умовах зростаючих репресій. Його діяльність сприяла згуртуванню віруючих і збереженню греко-католицької традиції на Закарпатті, що викликало невдоволення радянських органів. У 1947 році на нього було скоєно замах, організований радянськими спецслужбами, унаслідок чого він був жорстоко вбитий. Його мучеництво стало підтвердженням того, що радянська влада не могла терпіти навіть найменшого спротиву з боку духовенства і була готова ліквідувати будь-яку загрозу для своєї антирелігійної політики.

Діяльність представників УГКЦ, таких як Григорій Хомишин, Климентій Шептицький і Теодор Ромжа, демонструє глибоку віру, відданість та безкомпромісність у протистоянні радянським репресіям. Їхній духовний подвиг доводить, що навіть у найтяжчі часи тоталітарного терору релігія та моральні цінності залишалися потужною силою спротиву. Радянська влада докладала

величезних зусиль для знищення УГКЦ, але завдяки жертвності її представників церква змогла пережити часи переслідувань і врешті відродитися. Їхні імена назавжди закарбовані в історії як символи боротьби за віру, справедливість і людську гідність. Вони стали зразком і прикладом для наслідування багатьом наступним поколінням священників і монахів.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА БЕАТИФІКАЦІЯ НОВОМУЧЕНИКІВ УГКЦ ПІСЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Падіння радянського режиму та відновлення незалежності України в 1991 році стали переломним моментом не лише для держави, але й для релігійного життя країни. У процесі відновлення національної ідентичності та духовної незалежності Україна знову стала віднаходити свої релігійні корені, серед яких важливу роль відіграла Українська Греко-Католицька Церква. Протягом десятиліть радянська влада вела жорстоку боротьбу з Церквою, намагаючись її знищити, або звести до ролі маріонетки в своїй пропаганді. Відновлення незалежності стало ключовим моментом для початку процесу реабілітації духовних мучеників, котрі постраждали за віру та гідність у часи тоталітаризму.

Процес політичної реабілітації УГКЦ після 1991 року був надзвичайно складним і багатограним. Початок 1990-х років був періодом, коли Церква почала відновлювати свою легітимність після тривалої підпільної діяльності. Однак реабілітація не обмежувалася лише скасуванням юридичних санкцій проти УГКЦ, що діяли в радянський період. Багато представників Церкви, які стали жертвами політичних репресій, були реабілітовані не лише на рівні правової системи, але й на духовному рівні. Із процесом відновлення незалежності почалася активна робота з реабілітації тих, хто став жертвами політичних репресій, а також ідей, які вони втілювали – ідеалів вірності своїй вірі, національній гідності і боротьбі за правду.

Окремо варто зазначити беатифікацію новомучеників УГКЦ, що стала символом морального та духовного відновлення після довгих років переслідувань. Цей процес був дуже важливим для Церкви, адже він не тільки визнавав мучеництво тих, хто загинув за віру, але й вказував на їхню велич як духовних героїв нації. Беатифікація була не просто актом канонізації святих, а й актом відновлення національної пам'яті, що стало однією з важливих складових національної самоідентифікації.

Отже, після відновлення незалежності України почався процес глибокого політичного та духовного відродження Української Греко-Католицької Церкви, який включав не лише визнання правдивої ролі Церкви в історії України, але й канонізацію її мучеників. Цей процес став важливою складовою частиною нової національної ідентичності та служив підтвердженням того, що свобода совісті і віри є важливою основою для побудови демократичного та незалежного суспільства.

3.1. Легалізація діяльності УГКЦ в умовах відновлення незалежності України

Після десятиліть переслідувань, репресій і функціонування в умовах підпілля, Українська Греко-Католицька Церква на зламі 1980–1990-х років постала перед історичним викликом – боротьбою за публічне визнання та відновлення свого правового статусу в суспільному і релігійному житті України. Поступова криза радянської системи та послаблення контролю над релігійною сферою відкрили можливості для активізації діяльності підпільних греко-католицьких громад.

Процес легалізації УГКЦ був складним і багатовимірним: він включав як внутрішньоцерковні трансформації, так і боротьбу з владними структурами, що довгий час заперечували право Церкви на існування. Водночас цей процес відбувався в контексті загальнонаціонального відродження, посилення українського руху за незалежність, а також поступової дезінтеграції радянської імперії.

З 1946 року катакомбна Українська Греко-Католицька Церква вела підпільну боротьбу за легалізацію своєї діяльності. У 1970-х роках започаткувався протестний релігійний рух з осередком у підпільній ГКЦ. У вересні 1982 року створили «Ініціативну групу захисту прав віруючих і Церкви в

Україні», котру очолив Йосип Тереля (1943-2009)¹³⁵. З 16 січня 1984 року, завдяки діяльності групи, серед громадян поширювалася брошура «Український католицький вісник». Це був один зі зразків «самвидаву», що очевидно створювався та поширювався в межах Української РСР нелегально. Більше того, випуски контрабандою передавалися за межі СРСР, зокрема в Канаду, США та Ватикан.

Основна мета брошури – інформування української та міжнародної спільноти про становище переслідуваної УГКЦ в СРСР. Автори наголошують на незаконності ліквідації Церкви у 1946 р. та про її безперервне існування в катакомбах. У тексті наводяться конкретні факти переслідування греко-католицького духовенства і мирян. Серед них – арешти, допити, тиск КДБ, а також приклад дяка Володимира Прийми та отця Миколи Кондрада, які загинули мученицькою смертю. Читач стикається з правдивими, часто емоційно насиченими свідченнями віруючих, які розповідають про недопуск дітей до шкіл через участь у релігійному житті, конфіскацію молитовників, заборону на святкування Різдва чи Великодня¹³⁶.

Особливо важливими є звернення, адресовані Папі Римському та міжнародній спільноті¹³⁷. У цих текстах звучить благання про підтримку, вказується на грубі порушення прав людини, гарантованих міжнародними угодами. Ініціативна група не лише інформує, а й активно діє: публікуються офіційні документи – заяви, петиції, звернення до радянських органів влади, Ватикану, правозахисних організацій. Усі ці документи засвідчують спроби

¹³⁵ Тереля Йосип Михайлович – громадський діяч, дисидент, письменник, публіцист, художник та член українського католицького правозахисного руху. Уродженець с. Келечин (сьогодні – Міжгірський район Закарпатської області). Вперше арештований органами МВС УРСР у 1962 р. за незаконне зберігання, виготовлення, носіння та збут вогнепальної та холодної зброї. Через рік Йосип втік з в'язниці, після чого був повторно засуджений до 5-ти років суворого режиму у виправних таборах. Загалом, у місцях позбавлення волі, психіатричних лікарнях та засланнях провів 23 роки. Викликав особливу увагу до себе через його позицію у висвітленні історії України, що полягала у «наклепницьких вигадках про політику уряду й партії». Див.: Субботін В. Тереля Йосип Михайлович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Terelia_J (останній перегляд: 20.05.2025).

¹³⁶ Український католицький вісник. № 1 [самвидав]. С. 5-7.

¹³⁷ Там само. С. 8-10.

правового, ненасильницького спротиву.

Також на сторінках видання вміщувалися молитви та духовні настанови. Це було дуже важливим, через те, що придбати релігійну літературу для пересічних людей стало практично неможливим. У цих текстах читач відчуває глибоку віру авторів у Божу справедливість, моральну вищість переслідуваних і невичерпну надію на відродження Церкви¹³⁸. Нарешті, завершальні сторінки брошури¹³⁹ містять потужні заклики до єдності, стійкості й віри. У них звучить упевненість у тому, що мучеництво українських християн не є марним, а стане основою духовного і національного відродження.

У листопаді 1987 року створено «Комітет захисту Української Католицької Церкви» на чолі з Іваном Гелем (1937-2011)¹⁴⁰. Журнал Комітету «Християнський голос», де розповідалося про шлях боротьби Церкви за право на існування, також відіграв важливу роль у її легалізації¹⁴¹. 4 серпня 1987 р. група представників підпільного греко-католицького духовенства надіслала заяву на адресу Папи Івана Павла II (копія була надіслана Генеральному секретарю ЦК КПРС М. Горбачову) про вихід з підпілля та прохання про сприяння легалізації Церкви (першими йшли підписи двох єпископів – П. Василика та І. Семедія).

22 січня 1989 р. у м. Львів відбувся молебень на честь 70-річчя возз'єднання ЗУНР та УНР. На урочистість, що проводилася на подвір'ї собору св. Юра, зібралося кілька тисяч мирян. Варто зазначити, що молебень був

¹³⁸ Український католицький вісник. № 1... С. 14-16.

¹³⁹ Там само. С. 17-21.

¹⁴⁰ Гель Іван Андрійович – правозахисник, організатор самвидаву, публіцист, учасник греко-католицького руху в Україні та національно-визвольного руху, громадський та політичний діяч. Уродженець с. Клічко (сьогодні – Городоцький район Львівської області). Був виключений зі школи у першій чверті 10 класу (1952) через відмови виступити перед комсомолом. Закінчив вечірню школу, спробував вступити у Львівський університет, але отримав відмову через батька, котрий після служби в Українській галицькій армії вступив у лави ОУН. Після демобілізації (1959) вступив на заочне відділення історичного факультету Львівського університету. У 1965 році був арештований разом з іншими дисидентами, засуджений до 3 років суворого режиму у виправних таборах за поширення антирадянської пропаганди. Загалом у місцях позбавлення волі провів 22 роки. Див.: Захаров Б. Гель Іван Андрійович URL: <https://museum.khpg.org/1113844652> (останній перегляд: 20.05.2025).

¹⁴¹ Поліщук А. Українська Греко-Католицька Церква: від підпілля до легалізації. *Культурологічний альманах*. 2022. № 3. С. 18.

дозволений урядом, хоча, за проханням очільників РПЦ, намагалися завадити молитві, увімкнувши російські духовні співи на гучномовцях. Пізніше відбулося ще кілька подібних богослужінь, зокрема 26 лютого біля Успенського собору у Львові та 12 березня на могилі Михайла Грушевського у Києві¹⁴². Також з травня 1989 р. в центрі Львова священники ГКЦ започаткували щонедільні богослужіння¹⁴³.

17 вересня 1989 року вулицями Львова пройшла маніфестаційна хода¹⁴⁴, кількість понад 200-тисяч осіб, з вимогою легалізувати УГКЦ. Головна подія сталася 28 листопада 1989 р., коли Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР видала заяву про визнанні прав віруючих УГКЦ. За місяць до того греко-католиками повернули у розпорядження Преображенський храм у Львові. Наступним важливим кроком стала офіційна зустріч Папи Івана Павла II з Михайлом Горбачовим (1931-2022) у Ватикані 1 грудня 1989 року. Як наслідок цієї події, була укладена Декларація, що утверджувала офіційну реєстрацію греко-католицьких громад¹⁴⁵.

Офіційна легалізація дала поштовх до розвитку внутрішньої інфраструктури Церкви: повернення храмів та відновлення діяльності Духовної семінарії Святого Духа у Львові з 1990 року. Також розпочався масовий перехід і реєстрація греко-католицьких громад. За даними лютого 1990 року до відповідних органів державної влади надійшло 435 заяв про перехід. Такий рух викликав спротив уряду, проте Церква мала нових надійних союзників у вигляді депутатів-демократів Львівської обласної ради. Тому «на початку 1991-го у Львівській області було зареєстровано вже 907 греко-католицьких громад, в Івано-Франківській – 375, у Тернопільській – 392, у Закарпатській – 127. Кульмінацією стала передача УГКЦ 19 серпня 1990 року собору Святого Юра у

¹⁴² Поліщук А. Українська Греко-Католицька Церква: від підпілля до легалізації... С. 18.

¹⁴³ Відродження Церкви (1989). URL: <https://ugcc.ua/church/history/revival-of-the-church/> (останній перегляд: 20.05.2025).

¹⁴⁴ Див. додатки В.1, В.2.

¹⁴⁵ Поліщук А. Українська Греко-Католицька Церква: від підпілля до легалізації... С. 19.

Львові»¹⁴⁶.

У червні 1990 року відбулася важлива зустріч підпільних єпископів з Папою Іваном Павлом II, під час якої він надав благословення та підтвердив канонічну єдність єдиної Української Греко-Католицької Церкви як в Україні, так і в діаспорі. Ключовими подіями на шляху до повної легалізації Церкви стала вже згадана передача греко-католикам архікатедрального собору Святого Юра у Львові 19 серпня, а слідом і офіційне відновлення діяльності чернечих Чинів і Згромаджень¹⁴⁷.

У лютому 1991 року Синод єпископів, що відбувся в Римі, ухвалив рішення про повернення Глави УГКЦ до Львова. Вже в березні кардинал Мирослав-Іван Любачівський (1914-2000) прибув в Україну. А 23 квітня того ж року Верховна Рада УРСР затвердила Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який скасував чинність усіх радянських антирелігійних нормативів. Ці події відкрили шлях до майбутньої незалежності України та дали старт новому етапу розвитку УГКЦ в умовах свободи¹⁴⁸.

Саме легалізація діяльності УГКЦ стала основою для подальшого її розвитку в пострадянський період, створення відкритих структур, повернення храмів, відновлення духовної освіти та активного включення у громадське й культурне життя незалежної України. Розгляд цього етапу є необхідною передумовою для розуміння подальших процесів політичної реабілітації та беатифікації новомучеників, яких зазнала Церква в умовах новітньої державності.

3.2. Процес політичної реабілітації репресованих діячів УГКЦ

¹⁴⁶ Легалізація УГКЦ і вихід із підпілля: як йшла до цього Церква // ugcc.ua (останній перегляд: 20.05.2025).

¹⁴⁷ Відродження Церкви (1989) // ugcc.ua (останній перегляд: 20.05.2025).

¹⁴⁸ Легалізація УГКЦ і вихід із підпілля: як йшла до цього Церква. URL: <https://ugcc.ua/data/legalizatsiya-ugkts-i-vyhid-iz-pidpillya-yak-yshla-do-tsogo-tserkva-3404/> (останній перегляд: 20.05.2025).

Проблема політичної реабілітації діячів УГКЦ є важливим аспектом історичної справедливості, що тісно пов'язана з пострадянськими трансформаціями та процесами декомунізації. Масові репресії проти греко-католицького духовенства, що розпочалися в радянський період, спричинили насильницьке злиття з Російською православною церквою у 1946 році та подальші переслідування. Однак після здобуття Україною незалежності відкрилося вікно можливостей для виправлення історичних кривд та визнання жертв тоталітарного режиму.

Перші кроки до політичної реабілітації жертв репресій були зроблені ще під час так званої «хрущовської відлиги» (1953-1964), а саме у вересні 1953 року, коли радянське керівництво частково переглядало політичні справи, намагаючись дистанціюватися від найжорстокіших проявів сталінізму¹⁴⁹. Так, 26 березня 1953 р. президія Верховної Ради СРСР запропонувала проєкт Указу «Про амністію», після того, як виявилось, що у виправних таборах знаходилося 2 млн. 526 402 особи 221 453 з яких вважалися особливо небезпечними. «Реалізуючи на практиці виконання статей Указу Президії Верховної Ради СРСР "Про амністію"¹⁵⁰, міністерство юстиції УРСР виявило понад 90 тисяч осіб, яких необхідно було звільнити від подальшого відбування покарання. Серед них 64 933 засуджених перебували у табірних колоніях УВТТК та 4 988 осіб у дитячих виправно-трудових колоніях. Із загальної чисельності засуджених, які підпадали під дію указу, належало звільнити 44 475 осіб, засуджених строком до 5-ти років, та 25 446 – за статтями 2 та 3, у яких строк покарання перевищував 5 років. Указ сприяв скороченню наполовину строку покарання за статтею 4 – 15 393

¹⁴⁹ Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / ред. В. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 171-172.

¹⁵⁰ У цьому контексті варто пояснити різницю між термінами «амністія» та «політична реабілітація». Амністія – це повне або часткове звільнення особи від кримінальної відповідальності, покарання або зняття судимості. Натомість реабілітація – визнання певної особи невинною у злочинах, які мали політичний або репресивний характер (особливо в часи тоталітарних режимів), і відновлення її прав. Тобто, основна відмінність полягає в тому, що реабілітація, на відміну від амністії передбачає визнання невинуватості особи, коли амністія лише звільняє від відповідальності.

засудженим»¹⁵¹.

У квітні 1953 року почали переглядати справи репресованих у період з 1940 р. по 1950 р. Проте реабілітація тоді була вибірковою і не охоплювала релігійних діячів, адже вони, маючи вплив на маси, були особливо небезпечними для тоталітарного радянського режиму. Більше того, політика керівників партії у той час не засвідчувала офіційний початок реабілітації репресованих як масового процесу державного рівня, адже не було створено нормативно-правової бази¹⁵².

Справжні зміни почалися лише наприкінці 1980-х років, в часі політики «гласності» Михайла Горбачова. До початку «гласності» більшість документів, пов'язаних із політичними репресіями, залишалися засекреченими. Завдяки новій політиці дослідники, історики та правозахисники отримали доступ до матеріалів НКВС-КДБ, що дозволило виявити численні фальсифікації справ, сфабриковані звинувачення та реальні масштаби репресій. Ці відкриття стали юридичною підставою для перегляду справ багатьох жертв сталінського терору, включаючи представників УГКЦ. Окрім цього раніше в СРСР про масові репресії не можна було відкрито говорити, але «гласність» сприяла широкому суспільному обговоренню цієї проблеми. У газетах почали з'являтися матеріали про несправедливо засуджених діячів культури, науки та релігії. Завдяки цьому українське суспільство почало вимагати офіційного визнання жертв репресій, що прискорило процес їхньої реабілітації¹⁵³.

Здобуття незалежності України у 1991 році створило необхідні правові підстави для масштабної реабілітації. Верховна Рада УРСР першою з-поміж пострадянських республік ухвалила Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, №22, ст. 263), який визначав механізми реабілітації осіб, що зазнали переслідувань за політичними, національними та релігійними переконаннями. Одним із ключових етапів стало

¹⁵¹ Місінкевич Л. Процеси реабілітації в Україні жертв політичних репресій радянської доби у другій половині XX – на початку XXI століття: історико-соціальний аспект: дис. д-ра іст. наук. Київ, 2009. С. 136-137.

¹⁵² Там само. С. 152.

¹⁵³ Там само. С. 312, 384.

відновлення прав греко-католицьких священнослужителів, які були незаконно засуджені в радянський період¹⁵⁴.

Отож, термін «реабілітація» полягає у відновленні «доброго імені, честі, гідності, репутації, соціального та громадянського статусу людини, компенсацію моральної шкоди, відновлення усіх юридичних прав і свобод, вжиття заходів адаптації людини в суспільстві, а також відшкодування майнових і фінансових збитків, завданих незаконним кримінальним переслідуванням»¹⁵⁵.

Кількість документів, над якими потрібно було працювати, охоплювала: «період після 1917 р. до моменту набирання чинності і поширюватись на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру»¹⁵⁶. Також це стосувалося осіб, до яких з політичних мотивів було застосовані примусові медичні заходи. Закон передбачав відновлення прав репресованих, компенсацію моральної та матеріальної шкоди, а також повернення конфіскованого майна.

Факт завдання моральної шкоди особі, яка зазнала незаконного кримінального переслідування, безпідставного затримання, арешту чи засудження, повинен визнаватись очевидним і не потребувати додаткового доведення. Адже найбільш кричущим проявом несправедливості з боку держави є пред'явлення людині обвинувачення у скоєнні злочину, якого вона фактично не

¹⁵⁴ Адамовський В. Законодавство України про реабілітацію жертв політичних репресій кінця 1980-х – початку 1990-х років. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. 2013. № 23. С. 469-470.

¹⁵⁵ Ченцов В., Тertiшник М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою. Підручник для слухачів магістратури юридичних вузів. Київ, 2016. С. 262.

¹⁵⁶ Закон Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». *Голос України*. 1991, № 88, 8 травня. С. 3.

вчиняла. Таке звинувачення не лише руйнує репутацію та життєві плани особи, а й спричиняє глибоку психологічну травму, наслідки якої можуть залишатися на все життя.

У ході виконання постанов Закону, відділ з питань реабілітації Генеральної прокуратури України та відділи в прокуратурах областей, аналізували та узагальнювали висновки щодо архівно-слідчих справ і видавали довідки про реабілітацію несправедливо засуджених осіб. Згідно слів М. Потебенка, колишнього Генерального прокурора України, з 1991 по 1998 рр. було переглянуто 313 тисяч справ, котрі стосувалися 448 тисяч громадян, з 300 тисяч осіб зняли судимість¹⁵⁷.

У контексті політичної реабілітації духовенства УГКЦ найпершим та найважливішим кроком було відновлення її діяльності. Тобто необхідним кроком стало скасування неканонічного рішення Львівського псевдособору 1946 року. У 1991 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про свободу совісті та релігійні організації», що визначав право всіх релігійних спільнот, у тому числі УГКЦ, на легальну діяльність¹⁵⁸. Проте процес легалізації розпочався ще за кілька років до проголошення незалежності України, як вже описувалося раніше.

16-31 травня 1992 року у Львові відбувся Перший Синод Єпископів відновленої УГКЦ у незалежній Україні. «Синод повторно схвалив рішення Синоду з 1989 року¹⁵⁹ стосовно врочистого відзначення Ювілею Берестейського і Ужгородського відновлення церковної єдності. Ці ювілейні святкування відбуті в парафіях та єпархіях, а всенародне – у Львові і в Римі з участю Святішого Отця у Св. Літургії, Молебен у залі Константина і мистецький концерт»¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Абраменко Л. Київ: жертви репресій: у 2 т. Т. 2. Київ: Логос, 1999. С. 3-5.

¹⁵⁸ Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1991. № 25. С. 283.

¹⁵⁹ 1989 рік став роком, коли політика гласності та перебудови в СРСР дійшла до релігійної сфери. Хоча офіційно УГКЦ залишалася забороненою на території України, це був період певного ослаблення репресій щодо релігійних організацій. Водночас на Заході українські католики продовжували функціонувати та мати свій зв'язок з Апостольським Престолом у Римі.

¹⁶⁰ Постанови Синоду Єпископів УГКЦ 1992 року. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/postanovy-synodu-epyskopiv-ugkts-1989-roku-324/> (останній перегляд: 26.03.2025).

На Синоді було відновлено організаційну структуру церкви та повернуто її на законні позиції. Велике значення для духовенства мали також акти реабілітації, коли безліч священників, що потрапили під репресії радянської влади, були офіційно реабілітовані. Наприклад, 29 травня 1991 року була прийнята постанова, де зазначалося, що під час додаткової перевірки матеріалів архівно-слідчої справи К. Шептицького не було виявлено жодних доказів у здійсненні інкримінованих йому злочинів. Тобто визнано, що він був засуджений необґрунтовано: «ШЕПТИЦЬКИЙ Климентій (Казимир) Іванович, 1869, [...] Заарештований 5.06.1947 (ст. 54-1а, 54-11 КК УРСР). 28.02.1948 ОН при МДБ СРСР засуджений до 8 р. ВТТ. Покарання відбував у Владимирській тюрмі, де помер 1.05.1951. Реабілітований 30.05.1991»¹⁶¹.

23 травня 1995 року представники УГКЦ звернулися у прокуратуру Івано-Франківської області із заявою про перегляд архівно-слідчої справи про Г. Хомишина. Слідчий відділ провів додаткове розслідування і у листопаді того ж року єпископа виправдали: «ХОМИШИН Григорій Лукич, 1867 р., [...] Заарештований 26.03.1945. Звинувачення: в період фашистської окупації проводив антирадянську агітацію, закликав до вступу в дивізію «СС-Галичина». Загинув 28.12.1945 в лікарні Київської тюрми № 1, місце поховання невідоме. Реабілітований 10.11.1995»¹⁶².

Так було реабілітовано десятки несправедливо покараних представників духовенства УГКЦ. Зокрема, о. Омелян Ковч (1884-1944) – арешт та заслання у табори у 1943 р., реабілітація – 1991; о. Микола Чарнецький (1884-1959) – арешт у 1945 р., реабілітація – 1991; єп. Йосафат Коциловський (1876-1947) – арешт у 1945 р., реабілітація – 1991 і багато інших¹⁶³.

Проте, окрім політичної реабілітації окремих осіб, котрі постраждали від

¹⁶¹ Реабілітовані історією. Львівська область. Кн. 15: м. Львів. Львів: «Пам'ять», 2023. С. 759.

¹⁶² Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 2. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. С. 680.

¹⁶³ Блаженні новомученики УГКЦ: імена та цікаві факти до 20-ої річниці їхньої беатифікації. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/blazhenni-novomuchennyky-ugkts-imena-ta-tsikavi-fakty-do-20-oy-richnytsi-yhnoy-beatyfikatsiy-6370/> (останній перегляд: 26.03.2025).

репресій радянської тоталітарної системи, потрібно згадати про реабілітацію Української Греко-Католицької Церкви як інституції. Якщо реабілітація постатей відбувалася і відбувається до сьогодні, то реабілітація УГКЦ – питання набагато складніше. Як пояснює історик Т. Бублик: «Коли такий процес поставав в інших країнах Центрально-Східної Європи, то це тягнуло за собою питання повернення майна, або компенсації за те, що було націоналізовано. Але в нас такої реабілітації не відбулося, бо Радянський Союз, як держава, цього пункту не розглянув. Складність цього питання також полягає в багатоконфесійності нашої держави, тому якби кожна конфесія почала процес інституційної реабілітації, то це стало б причиною багатьох нових конфліктів, які й без того були під час виходу Церкви з підпілля»¹⁶⁴.

Під час радянського періоду багато храмів та іншого майна УГКЦ було конфісковано або передано іншим релігійним громадам. Після легалізації Церкви постало питання реституції цього майна. Проте процес повернення відбувається повільно і не завжди результативно. Наприклад, значна частина храмів, які історично належали УГКЦ, нині перебувають у користуванні інших конфесій. Це створює напруженість та ускладнює міжконфесійні відносини¹⁶⁵. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, який включає законодавчі ініціативи щодо реституції майна, відкритий діалог між державою та релігійними громадами, а також міжконфесійне співробітництво для досягнення порозуміння та збереження суспільної злагоди.

Важливо не забувати та продовжувати досліджувати питання репресій проти Церкви, її духовенства та мирян. Одним із найважливіших етапів боротьби УГКЦ за історичну пам'ять стало документування репресій, яких зазнало її духовенство після Львівського псевдособору 1946 року. Незважаючи на заборону

¹⁶⁴ Поліщук Н. Вихід Церкви з підпілля: відродження УГКЦ на руїнах СРСР, – інтерв'ю з істориком. URL: https://risu.ua/vihid-cerkvi-z-pidpillya-vidrozhennya-ugkc-na-rujinah-srsr-interv-yu-z-istorikom_n92282 (останній перегляд: 26.03.2025).

¹⁶⁵ “Віддати не можна утримувати”. Де поставить крапку українська влада у справі повернення церковного майна? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/966138.html> (останній перегляд: 27.03.2025).

Церкви, греко-католицькі громади продовжували діяти у підпіллі, зберігаючи архівні документи, богослужбові книги та особисті спогади репресованих священників.

Значний внесок у збереження пам'яті зробили також церковні синоди та послання єпископату після виходу УГКЦ з підпілля. У 1992 році на Першому Синоді УГКЦ було ухвалено рішення про вшанування жертв комуністичних репресій і створення комісій для збору свідчень про підпілля¹⁶⁶. Значну роль у цьому відіграв Інститут історії Церкви Українського католицького університету, який зібрав численні усні свідчення про діяльність підпільної Церкви¹⁶⁷.

Офіційні архіви також стали важливим джерелом збереження пам'яті. З відкриттям Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) дослідники отримали доступ до матеріалів, що свідчать про масштаби репресій. Зокрема почали опрацьовувати справи заарештованих священників і мирян, які чинили опір радянській владі. Подібні документи містяться також у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, де зберігаються партійні постанови щодо боротьби з «уніатською агентурою».

Окрім дослідницької роботи, УГКЦ активно підтримує меморіальні заходи, які сприяють поширенню знань про радянські репресії. Важливими місцями пам'яті стали Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонцького» у Львові, експозиції якого містять документи та особисті речі репресованих священників, а також меморіальні комплекси в Гошеві та Зарваниці, присвячені мученикам за віру. Крім того, Центр досліджень визвольного руху проводить наукові конференції та видає збірки документів про переслідування УГКЦ у радянський період.

Легалізація Української Греко-Католицької Церкви наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років стала не лише актом відновлення історичної справедливості, а й важливим етапом у загальнонаціональному русі за свободу

¹⁶⁶ Постанови Синоду Єпископів УГКЦ 1992 року. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/postanovy-synodu-epyskopiv-ugkts-1992-roku-321/> (останній перегляд: 27.03.2025).

¹⁶⁷ Детальніше див.: Життєві історії підпільної Церкви: збірка інтерв'ю / упор. Гудзяк Б., Турій О. Львів: Український католицький університет, 2022.

та ідентичність. Вихід УГКЦ з підпілля відбувався у складних суспільно-політичних умовах, однак завдяки рішучим діям духовенства, вірян і підтримці з боку міжнародної спільноти Церква змогла повернути собі право на відкрите існування. Важливими етапами цього процесу стали зустріч підпільних владик із Папою Іваном Павлом II, повернення собору Святого Юра греко-католикам, офіційне визнання чернечих чинів, приїзд кардинала Мирослава-Івана Любачівського до Львова та ухвалення Закону УРСР «Про свободу совісті та релігійні організації». Ці події заклали підґрунтя для подальшої реабілітації репресованих діячів Церкви та пошанування новомучеників, що стали символами вірності, жертвності й духовного відродження українського народу.

Після здобуття незалежності УГКЦ не тільки реабілітувала своє духовенство, але й стала важливим чинником у формуванні національної ідентичності України. Роль церкви у відродженні духовності, підтримці національної самосвідомості та розбудові державності була важливою у перші роки незалежності. Реабілітація духовенства, яке стало частиною політичної реабілітації церкви, сприяло також зміцненню морального авторитету УГКЦ серед українців.

3.3. Беатифікація новомучеників: процес та значення для релігійної громади

Беатифікація новомучеників¹⁶⁸ є важливим процесом у житті Католицької Церкви, зокрема для Української Греко-Католицької Церкви. Цей процес має глибоке значення для релігійної громади, оскільки вшановує тих, хто віддав своє життя за віру, і служить прикладом духовної стійкості та відданості.

Канон 1403 Кодексу Канонічного Права (далі – ККП) – єдиний канон в якому згадується процес канонізації. Він має два параграфи: «§1. Причини канонізації Слуг Божих регулюються спеціальним папським законом.

¹⁶⁸ Див. додаток В. 3.

§2. Положення цього Кодексу також застосовуються до тих самих причин, якщо цей закон посиляється на універсальне право або коли він стосується норм, які за самою природою питання їх стосуються»¹⁶⁹.

ККП виділяє два процеси: ті, які завершуються беатифікацією, а також ті, які завершуються канонізацією. Обидва процеси підтверджують один й той самий факт – святість особи. Беатифікація – визнання особи блаженною, дозвіл на публічний локальний культ, але не дозвіл на загальний культ у всі Вселенській Церкві. Включенням до загального культу Церкви є канонізація, тобто вона є своєрідним наказом¹⁷⁰. Отже, зарахування до лику святих завжди повинно відбуватися за участю Папи, адже це рішення підтверджується актом про його непомильність¹⁷¹.

Є такі титули при оголошенні святих:

1. Ісповідник – для підтвердження статусу вимагається принаймні одне чудо, найчастіше це повинно бути чудесне зцілення.
2. Мученик – для підтвердження людина повинна була померти за свою віру. Чуда в цьому випадку не вимагається, лише факт мучеництва.

Для того, щоб визнати особу святою відповідна комісія повинна дослідити життя особи, визначити чесноти, якими вона вирізнялася. Натомість, щоб бути визнаною блаженною необхідно, щоб визначена постать проявила ці чесноти у геройський спосіб. Якщо ж мова йде про мучеників, то достатньо прийняття мученицької смерті за Христа та віру¹⁷².

Офіційний процес беатифікації в Католицькій Церкві є складною та багатоетапною процедурою, спрямованою на визнання особи блаженною, тобто такою, яка перебуває у небесній славі й може бути прикладом християнського життя для вірних. Цей процес передбачає ретельне дослідження життя

¹⁶⁹ Codice di Diritto Canonico. URL: https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_it.html (останній перегляд: 27.03.2025) – перек. автора.

¹⁷⁰ Що таке беатифікація і канонізація? // credo.pro (останній перегляд: 27.03.2025).

¹⁷¹ Детальніше про принцип папської непомильності можна дізнатися з конституції «Pastor aeternus», що була прийнята на Першому Ватиканському Соборі 18 липня 1870 р.

¹⁷² Беатифікація та канонізація в традиції Католицької Церкви. URL: https://risu.ua/beatifikaciya-ta-kanonizaciya-v-tradiciji-katolickoji-cerkvi_n47103 (останній перегляд: 27.03.2025).

кандидата, його чеснот або мучеництва, а також можливих чудес, що сталися за його заступництвом.

Канонізаційний процес відбувається у два етапи. Спочатку справу відкривають на місцевому рівні – за загальними правилами, компетентною для початку розгляду є дієцезія або єпархія, де відійшла у вічність особа¹⁷³. Першим кроком є встановлення репутації святості або мучеництва. Для початку розгляду необхідно, щоб після смерті кандидата сформувалася стійка й поширена думка про його святість серед вірних. Ця репутація повинна бути не лише місцевою, а й виходити за межі його громади. Як тільки така слава святості закріплюється, розпочинається збір інформації про життя та діяльність кандидата. На цьому етапі єпископ місцевої єпархії може, за власною ініціативою, або на прохання вірних, ініціювати дослідження. Збираються усі доступні документи: рукописи, листи, щоденники, спогади сучасників, вивчають обставини смерті (якщо йдеться про мучеництво) – тобто інформації *pro et contra*. Обов'язковою є богословська експертиза у тому, чи не допускав кандидат відхилень від вчення католицької віри. Головна мета процесу – встановлення істини, а не доведення святості за будь-яку ціну. Якщо у ході розгляду виявиться, що особа не відповідає критеріям для визнання святим, справа не просуватиметься далі¹⁷⁴.

Після завершення початкового збору інформації розпочинається єпархіальний етап процесу. Важливою умовою є те, що з моменту смерті кандидата має минути щонайменше 5 років, перш ніж єпископ може офіційно розпочати процедуру. Це правило запроваджене з метою уникнення суб'єктивних емоційних впливів та забезпечення більш об'єктивної оцінки. Після офіційного відкриття справи призначається постулятор – особа, відповідальна за ведення процесу та підготовку необхідних документів. У цей період проводиться поглиблений аналіз життєвого шляху кандидата, його духовної спадщини, богословських праць (якщо вони є), а також з'ясовується, чи справді його життя

¹⁷³ Див.: Місія Постуляційний Центр беатифікації святих УГКЦ URL: https://missiopc.blogspot.com/p/blog-page_5.html (останній перегляд: 27.03.2025).

¹⁷⁴ Беатифікація та канонізація в традиції Католицької Церкви. URL: https://risu.ua/beatifikaciya-ta-kanonizaciya-v-tradiciji-katolickoji-cerkvi_n47103 (останній перегляд: 27.03.2025).

було взірцем християнських чеснот або він зазнав мучеництва за віру. Додатково розглядаються можливі чудеса, що приписуються його заступництву¹⁷⁵.

Завершення єпархіального етапу означає передачу зібраних матеріалів на розгляд до Конгрегації у Справах Святих у Римі, коли єпископ місцевої єпархії (або Верховний архієпископ у випадку УГКЦ) подає клопотання до Апостольського Престолу. Для того щоб передати акти єпархіального розслідування – публічну копію (Transunto) в Конгрегацію, єпископ має призначити декретом носія, яким може бути постулятор. Пакети, в яких перевозяться акти мають бути закриті і скріплені печаткою єпископа, до пакета має бути прикріплений листок, де описано його вміст, підпис єпископа і штамп нотаря. Також до цього додається лист про правильно виконане розслідування трибуналом, та документ про закриття розслідування¹⁷⁶.

У Римі справу ретельно аналізують спеціалізовані комісії – історики, теологи та медичні експерти. Їхнім завданням є оцінка автентичності поданих свідчень та відповідності життя кандидата критеріям святості. Особливу увагу приділяють можливим чудам: медичні фахівці оцінюють випадки зцілення з наукової точки зору, аби визначити, чи вони не мають наукового пояснення. Після завершення цього аналізу справа передається кардинальській комісії, яка приймає остаточне рішення щодо рекомендації кандидатури Папі Римському¹⁷⁷.

Якщо справа схвалена, Папа видає офіційний декрет про беатифікацію. Кандидату дають титулу Праведний/Блаженний (Venerabile), і проголошується офіційний початок публічного почитання у єпархії. Урочиста церемонія беатифікації є важливим моментом для католицької спільноти, оскільки вона підтверджує приклад святого життя кандидата. У процесі прослави святим Католицька Церква керується апостольською конституцією «Divinus Perfectiones

¹⁷⁵ Місія Постуляційний Центр беатифікації святих УГКЦ. URL: https://missiopc.blogspot.com/p/blog-page_5.html (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁷⁶ Sanctorum Mater // vatican.va (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁷⁷ Див. Канон 1057 ККЦ.

Magister» і «Mater Sanctorum», а також інструкцією «Normae Servandae»¹⁷⁸.

Східні Католицькі Церкви (в тому ж числі й УГКЦ) не виробили власного процесу проголошення святих, тому користуються складеним та затвердженим процесом Римо-Католицькою Церквою. У травні 1992 року за рішенням Синоду Єпископів УГКЦ було скликано Місію «Постуляційний Центр беатифікації й канонізації святих», яку очолив Михаїл Гринчишин¹⁷⁹, для допомоги у процесі беатифікації та канонізації. Цікавим є те, що згідно з норм закону проведення беатифікації, процес повинен проходити в тій єпархії, де помер кандидат. Проте, оскільки радянські спецслужби вивозили греко-католицьких священників у різні частини СРСР, то помирали вони теж у різних віддалених куточках країни, як в Україні – Г. Хомишин у Києві, так і за її межами – К. Шептицький у Володимирі (Росія). З цієї причини всі процеси, які потім об'єднали у один, проводили у Львові, де й закінчився архієпархіяльний етап у березні 2001. 24 квітня 2001 року в Ватикані, в присутності папи Йогана Павла II (1920-2005) відбулося проголошення декретів мучеництва слуг Божих¹⁸⁰.

27 червня 2001 року, під час візиту папи Йогана Павла II до Львова відбулося урочисте проголошення блаженних 28-ми новомучеників Української Греко-Католицької Церкви під час Божественної Літургії у візантійському обряді. До їх числа входять: Г. Хомишин, К. Шептицький, Т. Ромжа, Й. Гордашевська, Л.

¹⁷⁸ Місія Постуляційний Центр беатифікації святих УГКЦ. URL: https://missiopc.blogspot.com/p/blog-page_5.html (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁷⁹ Михаїл Гринчишин (1929-2012) – редemptорист, апостольський екзарх для українців у Франції, країнах Бенілюксу та Швейцарії. Він народився 18 лютого 1929 року в Б'юкенені (Канада). 28 липня 1946 року склав монаші обіти в Згромадженні редemptористів у Йорктоні, а 25 травня 1952 року в Торонто отримав ієрейські свячення з рук єпископа Максима Германюка. Після цього душпастирював у Нью-Йорку, Вінніпезі та Саскатуні. З 1970 року владику Михаїл був постулятором у беатифікаційному процесі митрополита Андрея Шептицького. У 1972–1981 роках очолював редemptористів Канади та США як протоігумен. 27 листопада 1982 року його призначили апостольським екзархом для українців Франції. Див.: Місія Постуляційний Центр беатифікації святих УГКЦ. URL: https://missiopc.blogspot.com/p/blog-page_5.html (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁸⁰ Місія Постуляційний Центр беатифікації святих УГКЦ URL: https://missiopc.blogspot.com/p/blog-page_5.html (останній перегляд: 31.03.2025).

Фьодоров¹⁸¹, М. Конрад, В. Прийма, А. Ішак, С. Бараник¹⁸², Я. Сеньківський, З. Ковалик¹⁸³, О. Ковч, Т. Мацьків, В. Байрак, Р. Лиско, Й. Коциловський, М. Будка¹⁸⁴, Г. Лакота¹⁸⁵, М. Цегельський, І. Зятник¹⁸⁶, О. Біда, Л. Герасимів, П. Вергун, О. Зарицький, М. Чарнецький¹⁸⁷, С. Лукач, І. Селезюк, В. Величковський¹⁸⁸.

Беатифікація новомучеників Української Греко-Католицької Церкви є важливою подією для релігійної громади, оскільки вона відзначає офіційне визнання їхньої святості та відданості вірі. Визнання їхньої святості має не лише

¹⁸¹ О. Леонід Фьодоров (1879-1935) – екзарх Російський Студійського уставу. Арештований в 1923 році, засуджений на 10 років в Вятці, де він помер 7 березня 1935 року. Місце поховання невідоме.

¹⁸² О. Северіян Бараник, ЧСВВ (1889-1941) арештований 26 червня 1941 року, 29 червня знайдене понівечене тіло вирізаним хрестом на грудях. Тіло поховане в спільній могилі. Див.: Гаврилик с. І., Стиранець с. Н. Священномученик Северіян Бараник – хрестоносний свідок розп'ятого Христа. URL: <http://xic.com.ua/poezija/537-svjashchennomuchenik-severijan-baranyk-hrestonosnyj-svidok-rozpjatogo-hrysta> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁸³ О. Зиновій Ковалик ЧНІ (1903-1941), зарештований 21 грудня 1940 року. Утримувався в «Бригідках», де його тіло, розп'яте на стіні, знайшли німці 29 червня. Похований у спільній могилі. Див.: «Якщо буде така Божа воля, то я радо прийму й смерть, але як проповідник не буду ніколи кривити душею». URL: <https://archives.te.gov.ua/articlearticles/2023/08/18/yaksho-bude-taka-bozha-volya-to-ya-rado-prijmu-j-s/> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁸⁴ Вл. Микита Будка (1877-1949), арештований 11 квітня 1945 року. Засуджений до 8-ми років заслання у таборі м. Караганда (Казахстан), де помер 1 жовтня 1949 року. За словами очевидців тіло священномученика було залишене в лісі для диких звірів, все що залишилося від владики шматок рукава. Див.: Владика Никита Будка. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-nykyta-budka-3395/> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁸⁵ Вл. Григорій Лакота (1883-1950), 9 червня 1946 року арештований і висланий на заслання в концтабір Абезь, м. Воркута, в ньому ж і помер 12 листопада 1950 року. Похований на місцевому цвинтарі. Влітку 2001 року були знайдені останки священномученика, які зберігаються в храмі Різдва Пресвятої Богородиці у Львові. Див.: Владика Григорій Лакота. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-grygoriy-lakota-11193/> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁸⁶ О. Іван Зятник ЧНІ, (1899-1952), арештований 5 січня 1950 року. Вивезений в табір Озерлаг Іркутської області. 17 травня 1952 року помер внаслідок переохолодження. Місце поховання невідоме. Див.: Професор, який став монахом. Сьогодні роковини мученицької смерті свщмч. Івана Зятника. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/profesor-yakyu-stav-monahom-sogodni-rokovyny-muchenytskoj-smerti-svshchmch-ivana-zyatyka-6048/> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁸⁷ Вл. Миколай Чарнецький (1884-1959), монах-редемпторист. Перебував у в'язницях і таборах протягом 1945-1956 рік. Помер у Львові, був похований на Личаківському кладовищі. Див.: Священномученик Миколай Чарнецький: 60 років від народження для неба. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/svyashchennomuchenik-mykolay-charnetskyu-60-rokiv-vid-narodzhennya-dlya-neba-684/> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁸⁸ Блаженні новомученики УГКЦ: імена та цікаві факти до 20-ої річниці їхньої беатифікації. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/blazhenni-novomuchennyky-ugkts-imena-ta-tsikavi-fakty-do-20-oy-richnytsi-yhnoy-beatyfikatsiy-6370/> (останній перегляд: 31.03.2025).

духовне значення, а й значний вплив на історичну пам'ять, зміцнення релігійної громади та підтримку міжконфесійного діалогу. Їхнє вшанування допомагає віруючим осмислити своє духовне коріння, навчитися стійкості у випробуваннях і зміцнювати власну віру.

Блаженні новомученики стають прикладом віри та стійкості для сучасних християн, надихаючи їх на духовний розвиток та моральне вдосконалення. Через їхній подвиг віруючі можуть знайти відповіді на питання про сенс страждань і важливість вірності Божим заповідям. Молитви до блаженних новомучеників зміцнюють віру мирян, даючи їм відчуття близькості до святих заступників, які колись самі жили в тяжких умовах і не зреклися своєї віри.

Новомученики УГКЦ постраждали через свою вірність Католицькій Церкві, часто зазнаючи переслідувань з боку радянської влади. Їхня беатифікація відновлює історичну справедливість, нагадує про трагічні сторінки минулого та сприяє збереженню національної ідентичності українців. У часи, коли радянська влада намагалася викоринити релігію та ліквідувати Церкву, ці мученики свідомо вибрали шлях самопожертви. Їхні історії стають символом боротьби за свободу віросповідання та нагадують сучасним поколінням про важливість духовної та національної самосвідомості. Таким чином, вшанування новомучеників стає частиною культурної пам'яті українського народу, зміцнюючи його духовну спадщину.

Також беатифікація новомучеників може сприяти міжконфесійному діалогу, оскільки багато з них постраждали за віру. Їхні історії можуть стати спільною точкою для православних, католиків та інших християнських спільнот у справі відновлення єдності та взаємоповаги. Визнання спільної мученицької спадщини сприяє розширенню діалогу між різними християнськими громадами та допомагає зруйнувати бар'єри, що існують між ними.

Висновок до Розділу 3

Відновлення незалежності України стало важливим етапом у процесі політичної реабілітації та беатифікації новомучеників Української Греко-Католицької Церкви. Після десятиліть радянських репресій, коли Церква була офіційно заборонена, а її духовенство зазнавало переслідувань, настала можливість повернути історичну справедливість. Політична реабілітація не лише дозволила повернути чесне ім'я тисячам репресованих священників, монахів та мирян, а й сприяла відновленню правди про їхній внесок у збереження віри та національної ідентичності українців.

Беатифікація новомучеників УГКЦ стала логічним продовженням цього процесу, надаючи йому не лише юридичний, а й духовний вимір. Завдяки старанням Церкви та підтримці Апостольського Престолу, численні свідчення про мученицьку смерть та стійкість віри були ретельно досліджені. У 2001 році під час візиту Папи Івана Павла II до України було урочисто проголошено блаженними 28 мучеників УГКЦ, що стало історичним актом визнання їхньої святості. Ця подія не лише зміцнила віру українських греко-католиків, а й засвідчила важливість їхньої боротьби за свободу совісті та духовне самовизначення.

Політична реабілітація та беатифікація новомучеників мала значний вплив на українське суспільство, сприяючи його духовному оновленню та зростанню національної свідомості. Вона підкреслила важливість християнських цінностей у формуванні нової демократичної України та визнала жертвний подвиг тих, хто віддав життя за свою віру. Цей процес сприяє збереженню історичної пам'яті, духовному оновленню та розвитку міжконфесійного діалогу, що є важливим кроком у зміцненні духовної та національної ідентичності українців.

Таким чином, політична реабілітація та беатифікація новомучеників УГКЦ стали не лише актами історичної справедливості, а й символами духовного відродження українського народу. Вони підкреслили силу віри та жертвності, які є основою релігійної та національної самосвідомості. Вшановуючи пам'ять цих святих, сучасні покоління отримують моральний орієнтир для подальшого розвитку суспільства, побудованого на засадах справедливості, віри та правди.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження, присвячене опору радянській репресивній системі на прикладах життя й жорстоких смертей блаженних новомучеників Української Греко-Католицької Церкви, дозволило виявити низку глибинних закономірностей, які відображають не лише трагізм епохи, але й незламність релігійного духу, національної гідності та моральної стійкості українського народу. На його основі виникла можливість дійти важливих висновків щодо природи релігійного спротиву, його значення та наслідків для збереження самосвідості українців у часи панування радянського режиму, жорстоких репресій проти клиру та мирян. Аналіз архівних документів, свідчень та церковної історіографії дав змогу сформувати цілісне бачення масштабів і форм спротиву радянській тоталітарній системі.

Передусім, слід наголосити, що встановлення радянської влади на західноукраїнських землях у 1940-х роках супроводжувалося жорсткою антирелігійною політикою, спрямованою на повне знищення або підпорядкування релігійних інституцій комуністичній системі. Тобто, відбувалася фактична ліквідація релігійних структур, що становили потенційну загрозу ідеологічній монополії партії, або прямо їй суперечили. УГКЦ стала об'єктом постійних переслідувань із боку радянських органів державної безпеки. До них залучалися також й громадські організації, преса, освітні структури, котрі поширювали антицерковні настрої. Політичні мотиви радянського керівництва базувалися на прагненні послабити будь-які осередки потенційного опору, якими могли бути релігійні спільноти.

Особливу роль у цій політиці відігравала «Інструкція № 58», яка фактично визначала механізми та інструменти знищення церковної організації. За цим планом передбачалася повна офіційна ліквідація церковної інституції, фізичні репресії проти духовенства, а також переслідування активних мирян. Проведення Львівського псевдособору 8-10 березня 1946 року стало водночас і символічним й практичним кроком на шляху до насильницького підпорядкування УГКЦ

Московському патріархату, що легітимізував підконтрольне владі «добровільне возз'єднання» УГКЦ із РПЦ, що насправді означало примусовий перехід, а також цілковите знищення незалежності греко-католицької релігійної спільноти разом з її духовною та літургійною традицією.

Насильницьке припинення діяльності УГКЦ відбувалося через арешти духовенства (в тому числі й єпископів, пресвітерів, монахів та семінаристів), фізичні розправи над священниками, закриття монастирів, заборону богослужінь, конфіскацію храмів та всього церковного майна. Сотні священників було заслано до виправних таборів та тюрем, з яких багато з них не повернулося. Для вірян це означало неможливість вільно сповідувати свою віру, оскільки навіть участь у таємних богослужіннях каралася в різний спосіб, а їх учасники зазнавали переслідувань. Проте, попри жорстокі методи, радянська влада не змогла повністю припинити діяльність УГКЦ, яка продовжувала існувати в підпіллі, сформувавши мережу таємного духовного служіння, що стало винятковим явищем для релігійного життя в умовах СРСР.

Окреме місце у цьому спротиві посідає жертвний приклад клиру, зокрема блаженних новомучеників. Незважаючи на масштабні переслідування, духовенство УГКЦ продемонструвало високий рівень стійкості у відстоюванні своєї віри, підтримці мирян у складний для громади час. Біографії таких постатей, як єпископа Станіславівського Григорія Хомишина, архимандрита Климентія Шептицького і єпископа Мукачівської єпархії Теодора Ромжі, засвідчують безкомпромісність, жертвність та відвагу духовенства у боротьбі за релігійну свободу.

Діяльність Григорія Хомишина ще до приходу радянської влади вирізнялася активною пастирською та суспільною позицією. Відомий своїм захистом єдності з Апостольською Столицею, він був переконаним прихильником оновлення духовного життя через глибоку освіту духовенства, активізацію мирянського руху та боротьби з побутовою байдужістю. Його богословські погляди, а також спротив виразній антирелігійній політиці більшовиків зробили його одним із перших об'єктів репресій у Західній Україні.

У 1939-1945 роках, переживши коротку німецьку окупацію та повернення радянської влади, Г. Хомишин продовжував закликати духовенство не підкорятися тоталітарному тискові. Він засуджував спроби інтеграції УГКЦ у структури РПЦ, а також будь-які компроміси з безбожницькою владою, що виступала проти Церкви та духовних основ життя суспільства. Його відмова визнати «возз'єднання» з РПЦ після Львівського псевдособору 1946 року була не просто актом релігійної опозиції, а свідомим викликом радянській політиці, котра мала на меті знищення української релігійної ідентичності.

Через це влада ізолювала єпископа від пастви, його заарештували та утримували у надзвичайно важких, радше нелюдських, умовах. Перебуваючи у в'язниці, Г. Хомишин зазнав фізичних і моральних тортур, але залишився непохитним. Навіть перебуваючи в ув'язненні, катований, він не зрікся своїх переконань і не підписав жодних документів, які б заперечували його вірність УГКЦ. Його смерть 1945 року в тюремній лікарні НКВС у Києві стала логічним завершенням цілеспрямованої кампанії знищення найбільш принципових представників духовної еліти.

Григорій Хомишин увійшов у церковну історію не лише як мученик за віру, а й як мислитель і реформатор, чия боротьба проти духовного поневолення набуває особливої актуальності в контексті вивчення опору радянській каральній системі. Його приклад свідчить про те, що релігія у XX столітті могла залишатися осередком активного морального опору й джерелом духовного зміцнення нації в умовах тотального тиску й руйнації цінностей.

Климентій Шептицький – унікальна постать у контексті спротиву Української Греко-Католицької Церкви радянській каральній системі. Як рідний брат митрополита Андрея Шептицького, він поєднував глибоку духовну харизму з вишуканою інтелігентністю, що вирізняла його серед тодішнього духовенства. Як архимандрит монахів Студійського Уставу, він не лише провадив чернече життя, а й був фактичним координатором підпільної духовної роботи у період найжорсткіших переслідувань і гонінь. Його авторитет у Церкві був настільки великим, що радянські спецслужби, усвідомлюючи потенційний вплив

А. Шептицького на духовенство й вірян, спершу намагалися залучити його до співпраці, а згодом навіть змусити до неї. Пропозиції ґрунтувалися на його спорідненості з митрополитом Андреем і популярності серед українців як продовжувача духовної спадщини УГКЦ. Адже радянські спецслужби розуміли, якщо зламають Шептицького – за його прикладом піде величезне число клиру та мирян.

Проте о.Климентій відмовився від будь-якої форми колаборації. Для нього служіння Христові та Церкві було абсолютною цінністю, яка не підлягала політичним компромісам. Після смерті митрополита Андрея саме на нього перейшла значна частина відповідальності за супровід греко-католицької спільноти в умовах терору. Він активно підтримував репресованих священників, організовував підпільні богослужіння, передавав таємні послання в надії на порятунок Церкви, а також допомагав збереженню контактів між ізольованими церковними осередками. Особливо вагомою була його участь у моральній та матеріальній підтримці тих, кого вже переслідувала влада, включно з дітьми, сиротами й сім'ями ув'язнених.

Постійно перебуваючи під наглядом НКВС, архимандрит не припиняв виконання своєї духовної місії. У 1947 році його заарештували за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності», і відтоді він провів залишок свого життя в радянських тюрмах. Навіть за ґратами він не зламався: свідчення в'язнів підтверджують, що о. К. Шептицький продовжував духовне наставництво в умовах ізоляції, проводив молитви, підтримував інших ув'язнених словом і прикладом. У 1951 році він помер у Владимирській тюрмі, не відрікшись віри й не підписавши жодних зізнань, які би могли слугувати пропагандистським інструментом радянської влади.

Мучеництво Климентія Шептицького стало символом незламності, гідності та цілісності духовного лідера, який не піддався ані шантажу, ані умовлянням, ані репресіям. Його приклад – це не лише глибоко особистий духовний подвиг, але й ціннісна основа для відродження Церкви в післятоталітарну добу. Життя й смерть архимандрита є виявом того, що навіть у

найтемніші часи Церква здатна жити, свідчити й формувати нові покоління вірних, опираючись на жертвний приклад своїх праведників. Климентій Шептицький був настільки загрозливим для влади, що навіть після його смерті вона постаралася знищити будь-які спогади про нього – до нині не вдалося знайти місце поховання ченця.

Теодор Ромжа – ще один винятковий приклад духовного опору радянській каральній системі, постать, яка уособлює непохитність віри в умовах тотального державного контролю. Єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії, Ромжа був призначений у доволі молодому віці, що викликало сподівання та надії вірян на нову силу й оновлення духовного життя Закарпаття. Його служіння розпочалося в період, коли регіон уже зазнавав інтенсивного тиску з боку радянських органів влади, а політика «возз'єднання» з Російською православною церквою ставала офіційною державною лінією. У цих умовах Т. Ромжа твердо стояв на захисті єдності з Римським Престолом, відкрито виступаючи проти спроб ліквідації УГКЦ.

Його позиція була чіткою і послідовною: жодних поступок у питанні віри, жодної зради свого пастирського обов'язку. Саме ця принциповість зробила його однією з головних мішеней радянської політики, яка прагнула нейтралізувати духовних лідерів, що користувалися підтримкою народу. Попри тиск, залякування і стеження з боку НКВС, Т. Ромжа, усвідомлюючи загрози для власного життя, продовжував активну громадську та релігійну діяльність, відвідував громади, висвячував нових священників і духовно укріплював мирян, які відчували загрозу втрати своєї церковної ідентичності.

У жовтні 1947 року радянські спецслужби організували ліквідацію Т. Ромжі. Цей підлий злочин був свідомо спланований як «тиха ліквідація», аби уникнути відкритого мучеництва, однак смерть Т. Ромжі лише посилила символічне значення його постаті для греко-католицької громади. Його життєвий шлях – це приклад єпископа, який не схилився перед атеїстичним режимом, відмовився перейти під юрисдикцію РПЦ і обрав шлях самопожертви задля збереження вірності Христовій Церкві.

Смерть Т. Ромжі не була даремною: вона зміцнила переконання вірян у правоті їхнього духовного вибору, стала джерелом натхнення для підпільного духовенства та важливим свідченням про те, що навіть у найжорсткіших умовах тиранії можливо залишатися вірним християнським цінностям. Його беатифікація як блаженного підтвердила вагу його мучеництва для всієї Церкви, а пам'ять про нього й дотепер живе як символ незламності, посвяти та національно-релігійної гідності.

Після здобуття незалежності України відбулися процеси політичної реабілітації та беатифікації новомучеників УГКЦ, що стало важливим актом історичної справедливості. Процес реабілітації репресованих діячів УГКЦ у незалежній Україні супроводжувався визнанням їхніх заслуг на державному рівні, відновленням історичної правди та поверненням їхніх імен у суспільну свідомість. Відновлення правди про Греко-Католицьку Церкву також відкрило нові перспективи для наукових досліджень релігійного спротиву тоталітарним режимам.

Беатифікація новомучеників УГКЦ, урочисто проголошена папою Римським Іваном Павлом II під час його візиту до України у 2001 році, стала історичною подією виняткового значення для всієї греко-католицької спільноти – як в Україні, так само й в діаспорі. Цей акт визнання мучеництва 28 священників, монахів, єпископів і мирян, які віддали життя за віру в умовах радянських репресій, мав не лише духовне, а й глибоке культурне, національне та моральне значення.

Передусім, беатифікація стала актом офіційного визнання святості осіб, які впродовж десятиліть були змушені служити Богові й Церкві у підпіллі, часто ціною власної свободи, здоров'я, а іноді й життя. Для віруючої громади це було підтвердженням, що їхні страждання не були марними, а жертви репресованих не залишилися забутими. Вона повернула зневажених мучеників із маргінесу історичної пам'яті в центр релігійної ідентичності. Вони стали новими святими – не віддаленими постатями з біблійних часів, а живими прикладами, що пройшли через конкретні історичні реалії XX століття.

Крім духовного піднесення, беатифікація виконала важливу функцію відновлення колективної пам'яті. Упродовж десятиліть функціонування радянської політики імена багатьох мучеників замовчувалися або фальсифікувалися, їхнє життя обростало напівлегендами або зникало з офіційного дискурсу. Публічне проголошення їх блаженними дозволило не лише зберегти пам'ять, а й передати її наступним поколінням як частину української церковної та національної історії.

Також беатифікація мала об'єднувальний ефект для самої греко-католицької громади. Для багатьох мирян, які протягом десятиліть залишалися вірними УГКЦ у підпіллі або втратили рідних у роки терору, це було моральним відшкодуванням і знаком глибокої вдячності з боку Вселенської Церкви. Багато вірян вперше відкрито змогли називати мучеників своїми духовними наставниками, молитися до них, звертатися як до небесних покровителів, відчуваючи їхню близькість і участь у щоденному житті.

Для молоді та майбутніх поколінь беатифікація стала джерелом морального орієнтиру. Новомученики вчать не лише стійкості у вірі, а й цілісності, чесності, жертковності, любові до ближнього, витримки у стражданні – рис, яких особливо потребує сучасне суспільство. Їхній приклад свідчить, що навіть у найжорстокіших умовах тоталітаризму людина може залишатися вільною у своєму виборі – служити Богові, правді й ближньому. Тобто, беатифікація новомучеників УГКЦ інтегрувала релігійний досвід українців у вселенський контекст християнського мучеництва, підтвердила гідність і силу Церкви, що вижила попри десятиліття жорстоких переслідувань, і заклала основи для подальшого зростання її ідентичності у незалежній Україні.

Підсумовуючи вище сказане варто додати, що дослідження опору радянській каральній системі крізь призму життєвих шляхів і мучеництва блаженних новомучеників УГКЦ дозволяє по-новому осмислити значення релігії як чинника духовної стійкості, ідентичності та морального опору в умовах тоталітарного режиму. УГКЦ, яка стала однією з перших і найжорсткіше репресованих інституцій на західноукраїнських землях після їх радянізації,

змогла не лише вистояти, а й зберегти свою структуру, традицію та місію в підпіллі, завдяки відданості духовенства та вірян.

Репресії, спрямовані проти Церкви, не були випадковими чи хаотичними – вони мали чітку політичну логіку: радянська влада розглядала релігійні інституції як потенційну загрозу ідеологічній монополії та засіб впливу Заходу на суспільство. Ліквідація УГКЦ, організована через псевдособор 1946 року, стала інструментом руйнування не лише релігійного, а й національного фундаменту українського життя на Закарпатті, Галичині та Буковині. Однак, попри масові арешти, переслідування і ліквідацію церковної структури, опір тривав – через жертвне служіння таких постатей, як Григорій Хомишин, Климентій Шептицький, Теодор Ромжа та багато інших невідомих героїв віри.

Кожен із цих новомучеників не лише вистояв у вірі, а й став джерелом натхнення для наступних поколінь. Їхнє життя, а часто і мученицька смерть, стали актами найбільшої свободи – духовної свободи, яку не здатна знищити жодна диктатура. Саме завдяки цій внутрішній свободі, силі переконань і готовності до жертвності УГКЦ змогла зберегти себе, а після 1991 року – вийти з підпілля, позбутися статусу «Катакомбної Церкви», легалізуватися, відновити свої структури та почати новий етап відкритої діяльності в умовах незалежної України.

Політична реабілітація духовенства та беатифікація мучеників не тільки відновили історичну справедливість, а й стали потужними чинниками консолідації релігійної громади, морального відродження суспільства і зміцнення національної пам'яті. Сьогодні спадщина блаженних новомучеників УГКЦ – це не лише частина церковної історії, а й жива духовна основа для формування української нації, здатної гідно відповідати на виклики сучасності, не втрачаючи зв'язку з власним минулим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані матеріали

1. Codice di Diritto Canonico. URL: https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_it.html.
2. Sanctorum Mater. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/csaints/documents/rc_con_csaints_doc_20070517_sanctorum-mater_en.html
3. Волошин Ю. Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1996. № 1. С. 406-418.
4. Діяння собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946 р. Львів 1946. 173 с.
5. Життєві історії підпільної Церкви: збірка інтерв'ю / упор. Гудзяк Б., Турій О. Львів: Український католицький університет, 2022, 592 с.
6. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 25. С. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
7. Закон Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Голос України. 1991, № 88, 8 травня. С. 3.
8. Канони партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви. URL: <https://docs.ugcc.ua/1/>.
9. Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки / упор. Сергійчук М. Т. 1 і 2. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. 920 с.
10. Ліквідація УГКЦ на Закарпатті у документах комуністичних спецслужб, 1944-1949 / упор. Сергійчук М. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2018. 751 с.
11. Львівський Церковний Собор: документи й матеріали 1946-1981. Львів: Видання Патріаршого Екзарха всієї України Митрополита Київського і Галицького, 1984. 216 с.
12. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. Кокін С., Сердюк Н., Сердюк

- С.; ред. Сергійчук В. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.
13. Пастирських лист Григорія Хомишина до духовенства і Вірних Станіславівської Єпархії про грозу духовних руїни. Станіславів 1933. 48 с.
 14. Постанови Синоду Єпископів УГКЦ 1989 року. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/postanovy-synodu-epyskopiv-ugkts-1989-roku-324/>.
 15. Постанови Синоду Єпископів УГКЦ 1992 року. 31 травня 1992. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/postanovy-synodu-epyskopiv-ugkts-1992-roku-321/>.
 16. Протоколи засідань Львівських Архиєпархіальних соборів 1940–1944 рр. Протоколи засідань підготовчих та урочистих сесій / упор. о. Августин Баб'як. Львів, 2000. 444 с.
 17. Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. 2 / ред. Різак І. та ін. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. 310 с.
 18. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 2 / упор. Вардзарук Л. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006, с. 989.
 19. Реабілітовані історією. Львівська область. Кн. 15: м. Львів / рец. Маньковська Р., Романюк М. Львів: Видавничий центр «Пам'ять», 2023, с. 814.
 20. Світильник істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928-1929-1944 / упор. Сениця П. Торонто-Чикаго, 1973. Ч. 1. 719 с.
 21. Сергійчук В. Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ: Дніпро, 2001. 492 с.
 22. Сердюк Н. Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2004. № 22. С. 451-480.
 23. Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів: Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. / упоряд. О. Довганича, О. Корсуна. Ужгород, 2007. 398 с.

24. Український католицький вісник. № 1 [самвидав].
25. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упор. Гайковський М. Львів: Місіонер, 2006. 650 с.

Література

26. Абраменко Л. Київ: жертви репресій: у 2 т. Т. 2. Київ: Логос, 1999. 360 с.
27. Адамовський В. Законодавство України про реабілітацію жертв політичних репресій кінця 1980-х – початку 1990-х років. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. 2013. № 23. С. 468-473.
28. Андрухів І. Історичний аналіз творів та послань єпископа Греко-Католицької Церкви Григорія Хомишина та їх соціальний вплив. *Південний архів (історичні науки)*. 2024. № 47. С. 5–12.
29. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Мюнхен: ВТ «Вернигора», 1947. 151 с.
30. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 112 с.
31. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ: «Либідь» - «Військо України», 1994. Кн. 1. 432 с.
32. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 265 с.
33. Бублик О. Політична доктрина войовничого атеїзму більшовицької держави і період становлення Радянської України в 20-30-і рр. XX ст. *Історичні записки*. 2012. № 36. С. 10-16.
34. Вегеш М. У соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви. Одеса 2022. 750 с.

- 35.Веденєєв Д. Трагічна загибель єпископа Теодора Ромжі у контексті ліквідації унії в Закарпатті: невідомі документи радянських спецслужб. *Треті Череванівські читання (матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 17-18 березня 2016 р.)*. С. 252-259.
- 36.Веденєєв Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины..». Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник (1939-1948 рр.). *Сторінки воєнної історії України*. 2016. № 18. С. 120-163.
- 37.Волошин Ю. «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 рр. *Сучасність*. 1996. № 9. С. 77-84.
- 38.Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності. Мюнхен, 1961. 222 с.
- 39.Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький: маловивчені сторінки життя 1944-1947 рр. *Сторінки воєнної історії України*. 2011. № 14. С. 203-215.
- 40.Гудзяк Б. Жити переможно: Школа Патріарха Йосифа Сліпого. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2024. 88 с.
- 41.Дмитрух С. Блаженний Климентій Шептицький про молитву у відроджених монастирях Студійського уставу. Львів: Свічадо, 2002. 130 с.
- 42.Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 168 с.
- 43.Капітан Л. Ліквідація греко-католицької церкви у Закарпатті, 1945-1949 рр.: ідеолого-пропагандистська складова. *Краєзнавство*. 2012. № 3. С. 71–83.
- 44.Кекош О. Освітні проекти митрополита Андрея Шептицького і виховання молоді. *Актуальні питання гуманітарних наук: Педагогіка*. 2014. № 10. с. 235-241.
- 45.Кияк С. Львівський псевдо-собор 1949 року: історично-канонічна ретроспектива і наслідки для УГКЦ. *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир»*. *Богослов'я: Зб. наук. праць*. 2016. № 9. С. 10-17.
- 46.Клебан Л. Архімандрит Климентій Шептицький і радянська влада:

- відносини після смерті митрополита Андрея (на основі друкованих документів радянських спецслужб). *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*. 2015. № 13. С. 106-113.
47. Концур-Карабінович Н. Початки підпілля УГКЦ. *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир»*. Богослов'я: Зб. наук. праць. 2018. № 12-13. С. 409-415.
48. Костельник Г. Нова доба нашої Церкви. Львів 1926. 16 с.
49. Литвиненко М. Постать Г. Костельника в контексті ліквідації УГКЦ на псевдособорі 8-10 березня 1946 року. *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир»*. Богослов'я: Зб. наук. праць. 2020. № 15. С. 81-84.
50. Маслій О. Григорій Хомишин: Шлях на Голгофу (за матеріалами кримінальної справи). *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир»*. Богослов'я: Зб. наук. праць. 2017. № 10-11. С. 235-241.
51. Мельничук П., о. монсеньйор. Владика Григорій Хомишин: патріот – місіонер – мученик. Львів, 1997. 414 с.
52. Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). Львів: Свічадо, 1998. 328 с.
53. Місінкевич Л. Процеси реабілітації в Україні жертв політичних репресій радянської доби у другій половині XX – на початку XXI століття: історико-соціальний аспект: дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 – історія України / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 2009. 507 с.
54. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви: у 2 т. / ред. Вегеш М. Ужгород, 2022. 348 с.
55. Опалко Н. Хресний шлях Йосифа Сліпого. Тернопіль, 2002. 48 с.
56. Пагіря О. Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949). *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2014. № 2. С. 469–503.
57. Пилипів І. Конкордат Речі Посполитої з Апостольським Престолом та його наслідки для ГКЦ. *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія*. 2010. № 514-515. С. 166-171.
58. Поліщук А. Українська Греко-Католицька Церква: від підпілля до

- легалізації. *Культурологічний альманах*. 2022. № 3. С. 14-20.
59. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / ред. В. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
60. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Лондон: Українська Видавнича Служба, 1967. 364 с.
61. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: греко-католики Мукачівської єпархії під час та після "возз'єднання" Закарпаття з Радянською Україною. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. 107 с.
62. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький: короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Львів: Місіонер, 1995. 80 с.
63. Ченцов В., Тертишник В. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою. Підручник для слухачів магістратури юридичних вузів. Київ: Алерта, 2016. 324 с.
64. Чернописька В. Ліквідація радянською владою студитського чернецтва у Східній Галичині в перші повоєнні роки. XVI Міжнародна наукова конференція студентів і молодих науковців «Болісні травми минулого: історична правда та імперативи сумління». 12-13 квітня 2013. С.57-65.
65. Чернописька В. Новаторська ідеологія Климентія Шептицького у розвитку студитських монастирів у Східній Галичині (20 – 30 рр. XX ст.). *Збірник наукових праць [Харківського нац. пед. університету ім. Г. С. Сковороди]*. Сер. : «Історія та географія». 2014. № 51. С. 9-18.
66. Чернописька В. Останній період життя архімандрита Климентія Шептицького (1947-1951 рр.). *Чорноморський літопис*. 2012. № 6. С. 47-52.
67. Чернописька В. Релігійна та громадська діяльність Климентія Шептицького (1869–1951 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Львів: нац. ун-т ім. І. Франка, 2013. 235 с.

Інтернет-джерела

68. Вр Chomyszyn: ukraiński patriota, który nie wahał się nazwać banderowskich

- zbrodni po imieniu. URL: <https://opoka.org.pl/News/Swiat/2023/bp-chomyszyn-ukrainski-patriota-ktory-nie-wahal-sie-nazwac>.
69. Беатифікація та канонізація в традиції Католицької Церкви. URL: https://risu.ua/beatifikaciya-ta-kanonizaciya-v-tradiciji-katolickoji-cerkvi_n47103.
70. Блаженні новомученники УГКЦ: імена та цікаві факти до 20-ої річниці їхньої беатифікації. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/blazhenni-novomuchennyky-ugkts-imena-ta-tsikavi-fakty-do-20-oy-richnytsi-yhnoy-beatyfikatsiy-6370/>.
71. “Віддати не можна утримувати”. Де поставить крапку українська влада у справі повернення церковного майна? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/966138.html>.
72. Відродження Української греко-католицької церкви на світлинах Богдана Гладуна. URL: <https://photo-lviv.in.ua/vidrozhennia-ukrainskoi-hreko-katolytskoi-tserkvy-na-svitlynakh-bohdana-hladuna/>.
73. Відродження Церкви (1989). URL: <https://ugcc.ua/church/history/revival-of-the-church/>.
74. Владика Григорій Лакота. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-grygoriy-lakota-11193/>.
75. Владика Никита Будка. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-nykyta-budka-3395/>.
76. Владика Теодор Ромжа. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-teodor-romzha-11713/>.
77. Гаврилик с. І., Стиранець с. Н. Священномученик Северіян Бараник – хрестоносний свідок розп’ятого Христа. URL: <http://xic.com.ua/poezija/537-svjashchennomuchenik-severijan-baranyk-hrestonosnyj-svidok-rozpjatogo-hrysta>.
78. Гаврош О. Теодор Ромжа: єпископ-мученик. URL: <https://tyzhden.ua/teodor-romzha-iepyskop-muchenik/>.
79. Гуркіна С. Українська греко-католицька церква і Ватикан: спроби контактів

- у 1944-1949 pp. URL: https://risu.ua/ukrajinska-greko-katolicka-cerkva-i-vatikan-sprobi-kontaktiv-u-1944-1949-rr_n43833.
80. Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 3: Е-Й. Київ: «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraina.
81. Захаров Б. Гель Іван Андрійович. URL: <https://museum.khpg.org/1113844652>.
82. Козак О. Львівський псевдособор 1946 року: історія спецоперації «руського міра». URL: <https://ugcc.ua/data/lvivskyu-psevdosobor-1946-roku-istoriya-spetsoperatsiy-russkogo-mira-4781/>.
83. Козак О. УГКЦ на Закарпатті: Ліквідація василіанських монастирів комуністичною владою (частина V). URL: <https://ugcc.ua/data/ugkts-na-zakarpatti-likvidatsiya-vasylianskyh-monastyriv-komunistychnoyu-vladoyu-chastyna-v-4896/>.
84. Легалізація УГКЦ і вихід із підпілля: як йшла до цього Церква. URL: <https://ugcc.ua/data/legalizatsiya-ugkts-i-vyhid-iz-pidpillya-yak-yshla-do-tsogo-tserkva-3404/>.
85. Місія Постуляційний Центр беатифікації святих. URL: https://missiopc.blogspot.com/p/blog-page_5.html.
86. Мороз В. Віра супроти системи: як греко-католики вберегли давній монастир за СРСР. URL: https://risu.ua/vira-suproti-sistemi-yak-greko-katoliki-vberegli-davniy-monastir-za-srsr_n80260.
87. Мороз В. Імстичово: монастир святого архистратига Михаїла. URL: https://risu.ua/imstichovo-monastir-svyatogo-arhistratiga-mihajila_n58372.
88. Поліщук Н. Вихід Церкви з підпілля: відродження УГКЦ на руїнах СРСР – інтерв'ю з істориком. URL: https://risu.ua/vihid-cerkvi-z-pidpillya-vidrozhennya-ugkc-na-rujinah-srsr-interv-yu-z-istorikom_n92282.
89. «Праведність, яка походить від Бога»: проповідь Блаженнішого Святослава на Всеукраїнській прощі до Страдчу. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pravednist-yaka-pohodyt-vid-boga-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-na-vseukraynskiy-proshchi-do-stradchu-14966/>.

- 90.Професор, який став монахом. Сьогодні роковини мученицької смерті свщмч. Івана Зятка. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/profesor-yakyy-stav-monahom-sogodni-rokovyny-muchenyskoy-smerti-svshchmch-ivana-zyatka-6048/>.
- 91.Священномученик Миколай Чарнецький: 60 років від народження для неба. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/svyashchennomuchenyk-mykolay-charnetsky-60-rokiv-vid-narodzhennya-dlya-neba-684/>.
- 92.Скіра Ю. Легалізація УГКЦ і вихід з підпілля: як йшла до цього Церква. URL: <https://ugcc.ua/data/legalizatsiya-ugkts-i-vyhid-iz-pidpillya-yak-yshla-do-tsogo-tserkva-3404/>.
- 93.Собор «під омофором» НКДБ: як ліквідовували УГКЦ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/jak-likvidovuvaly-uhkc/31139331.html>.
- 94.Субботін В. Тереля Йосип Михайлович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Terelia_J.
- 95.Терещук Г. 150-річчя від народження Климентія Шептицького. Аристократ, архимандрит УГКЦ загинув у в'язниці Москви. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/klymentiy-sheptytskii-150/30275522.html>.
- 96.Терещук Г. 75 років тому на псевдособорі у Львові Сталін ліквідував Українську греко-католицьку церкву. Хроніка «невдалої імпрези». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidpillya-psevdosobor-likvidatsiya-uhkc/31135399.html>.
- 97.Що таке беатифікація і канонізація? URL: <https://credo.pro/2011/04/43552>.
- 98.«Якщо буде така Божя воля, то я радо прийму й смерть, але як проповідник не буду ніколи кривити душею». URL: <https://archives.te.gov.ua/articlearticles/2023/08/18/yaksho-bude-taka-bozha-volya-to-ya-rado-prijmu-j-s/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А. 1. Запрошення учасника Львівського собору¹⁸⁹

Рис. А. 2. Після собору 1946 р. м. Львів¹⁹⁰

(Примітки: Зліва направо – священник Євген Юрик, протопресвятер Гавриїл Костельник, єпископ Станіславський і Коломийський Антоній Пельвецький, Патріарх Алексій Симанський, єпископ Дрогобицький і Самбірський Михаїл Мельник, священник Іван Лоточинський)

¹⁸⁹ Скакун Р. Агентурна операція «Львівський собор». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/03/9/159109/> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁹⁰ Собор «під омофором» НКДБ: як ліквідовували УГКЦ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/jak-likvidovuvaly-uhkc/31139331.html> (останній перегляд: 31.03.2025).

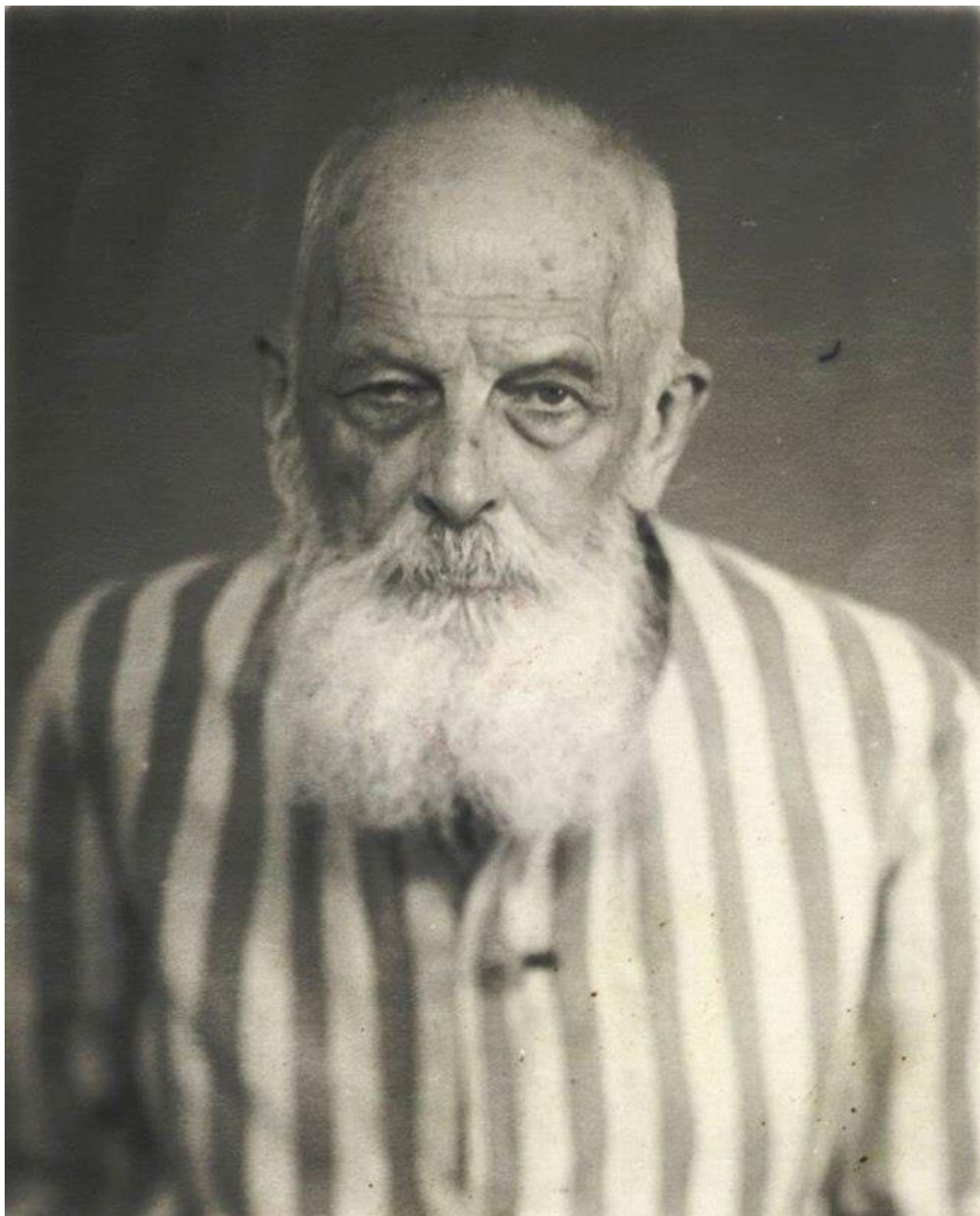
Додаток Б

Рис. Б. 1. Єпископ Григорій Хомишин¹⁹¹

¹⁹¹ Бр Чомышын: український патріота, який не вагався назвати бандерських злочинів по імені.
URL: <https://opoka.org.pl/News/Swiat/2023/bp-chomyszyn-ukrainski-patriota-ktory-nie-wahal-sie-nazwac> (останній перегляд: 31.03.2025).

Рис. Б. 2. Фотографія Климентія Шептицького з його досудової справи¹⁹²

¹⁹² Терещук Г. 150-річчя від народження Климентія Шептицького. Аристократ, архимандрит УГКЦ загинув у в'язниці Москви. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/klymentiy-sheptytskii-150/30275522.html> (останній перегляд: 31.03.2025).

Рис. Б. 3. Єпископ Теодор Ромжа, 1944 рік¹⁹³

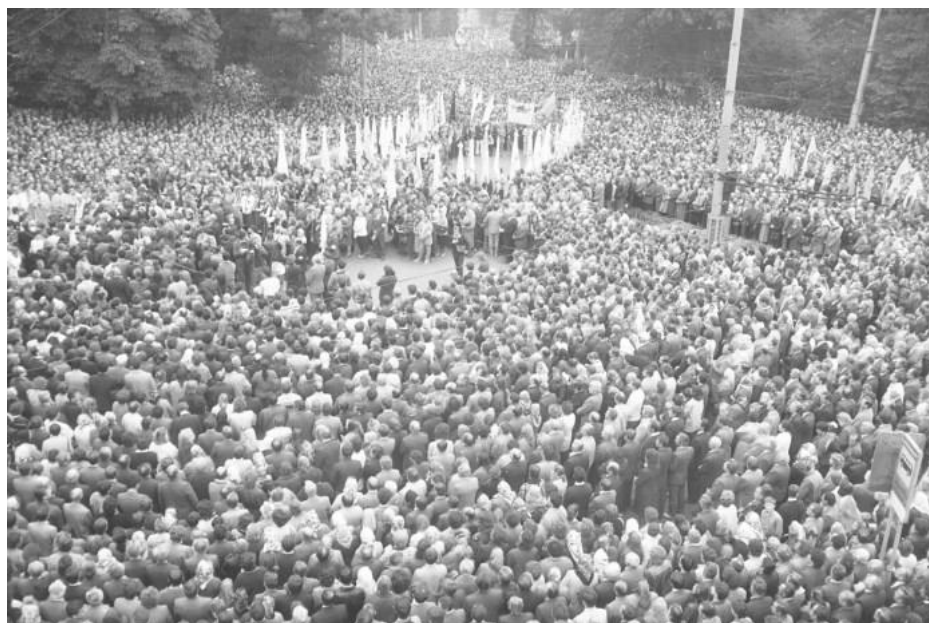
¹⁹³ Владика Теодор Ромжа. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-teodor-romzha-11713/> (останній перегляд: 31.03.2025).

Додаток В

Рис. В. 1. Біля собору Святого Юра, 17 вересня 1989 р.¹⁹⁴

Рис. В. 2. Площа перед Собором Святого Юра. 17 вересня 1989 р.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Відродження Української греко-католицької церкви на світлинах Богдана Гладуна. URL: <https://photo-lviv.in.ua/vidrozhennia-ukrainskoi-hreko-katolytskoi-tserkvy-na-svitlynakh-bohdana-hladuna/> (останній перегляд: 31.03.2025).

¹⁹⁵ Там само.

Рис. В. 3. Роман Василик, Українські святі новомученики¹⁹⁶

¹⁹⁶ «Праведність, яка походить від Бога»: проповідь Блаженнішого Святослава на Всеукраїнській прощі до Страдчу. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pravednist-yaka-pohodyt-vid-boga-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-na-vseukraynskiy-proshchi-do-stradchu-14966/> (останній перегляд: 31.03.2025).